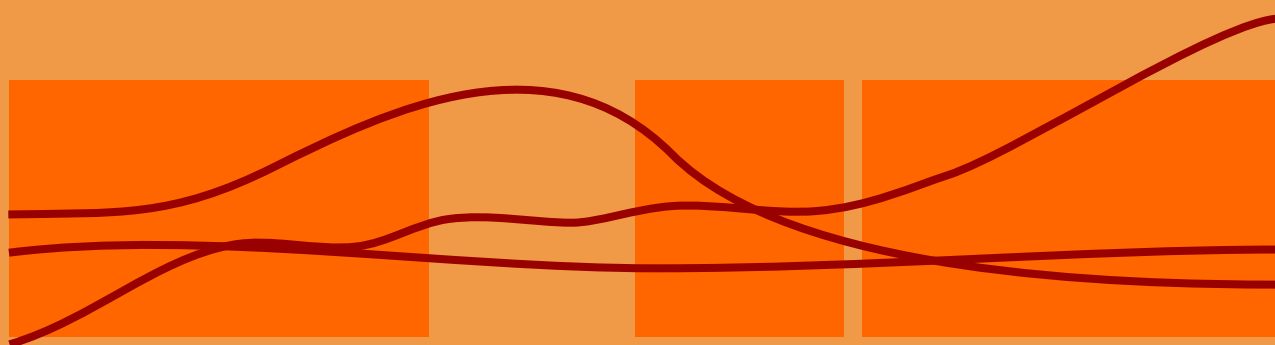

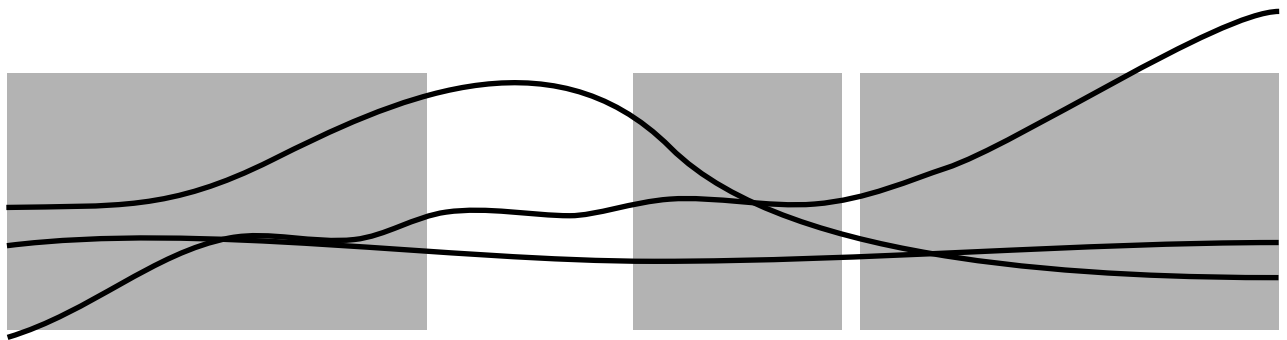
MATLEENA MUHONEN
KESKI-SUOMEN YMPARISTOKESKUS 2005

KESKI-SUOMEN MAAKUNNALLINEN MAISEMASELVITYS
MAISEMALLINEN OSA-ALUEJAKO

KESKI-SUOMEN
YMPÄRISTOKESKUS

Tämä selvitys on tehty osana ympäristöministeriön ja Keski-Suomen ympäristökeskuksen rahoittamaa tutkimus- ja kehityshanketta. Työtä on ohjannut ohjausryhmä, jossa ovat olleet mukana: Silja Suominen (*Ympäristöministeriö*), Päivi Andersson (*Keski-Suomen Museo*), Heikki Rantatupa (*Jyväskylän yliopisto, Historian ja Etnologian Laitos*), Jarkko Pietilä (*Keski-Suomen Liitto*) sekä *Keski-Suomen Ympäristökeskuksen edustajat*: Päivi Halinen, Liisa Bergius, Saija Silén, Liisa Horppila-Jämsä ja Virva Savolainen. Hanke alkoi kesäkuussa 2005 ja päättyi saman vuoden marraskuussa.

SISÄLLYSLUETTELO

Johdanto	4
Keski-suomalaisesta kulttuurimaisemasta.....	4
Keski-Suomen maisemallinen osa-aluejako	5
Suomenselkä	6
A..... Vedenkoskematon metsäylänpö.....	6
B..... Harvaan asuttu kumpuileva suoylänpö.....	6
C..... Suomenselän viljelymaat.....	6
Itäinen Järvi-Suomi - Keski-Suomen järvisuutu	7
D..... Keiteleen ja Koliman vesistö- ja metsäalue.....	7
E..... Saarijärven reitin vesistö ja viljelymaat.....	7
F..... Pienten järvien ylänpö.....	8
G..... Maatalouden, teollisuuden ja kaupungistumisen ydinalue..	8
H..... Karut vesistöiset mäkimat.....	9
I..... Savonselän suomat.....	9
J..... Lounais-Savon järvimat.....	10
Hämeen viljely ja järvimat	10
K Keuruun mäkiiset metsämat.....	11
L..... Keurusselän rantojen viljelysmat.....	11
M..... Jämsänjokilaakso.....	12
N..... Päijänteen vuorimat ja lahdelmat.....	12
Esimerkkejä asutuksen sijoittumisesta Keski-Suomessa	14
Kartat	15
Muinaisjäännökset.....	16
Arvokkaat kulttuuriympäristöt.....	17
Kulttuurialuevyöhykkeet.....	18
Vanhat pitäjät 1600-luvulla.....	19
Vanhat Keski-Suomen murteet.....	20
Vanhat maantiet.....	21
Tiet ja rautatie.....	22
Rakennuskannan ikä RHR.....	23
Maankäyttö CLC 2000.....	24
Harjut ja reunamuodostumat.....	25
Drumliinit.....	26
Kalliopaljastumat.....	27
Kallioperä ja kivilajit.....	28
Vesistöalueet.....	29
Suo- ja kasvillisuusvyöhykkeet.....	30
Arvokkaat luonnonympäristöt.....	31
Lähteet ja kirjallisuus	32

Näkymä Hankasalmen Kovalanmäeltä yli karujen vesistöisten mäkimaiden. (MM)

JOHDANTO

Keski-Suomessa yhdistyvät monet eri luonnon- ja kulttuuripiirteet. Itsenäisiä alueita ei ole helppo tunnistaa, koska monet piirteet ovat sekoittuneet keskenään moneen kertaan. Maiseman osa-alueiden rajat ovat syntyneet synteessä useiden eri teemojen pohjalta. Monet piirteet näyttäytyvät sekaisin rajan molemmin puolin. Tässä maisemien osa-aluejaotuksessa noudatetaan Ympäristö-ministeriön Maisema-alueityöryhmän maisema-maakuntajakoa, jota nyt syntyneet pienemmät osa-aluejaot tarkentavat. Lähtökoh- tana ovat pääasiassa luonnonmaantieteelliset, biologiset ja geologiset piirteet, jotka määrittävät maiseman perusrungon ja luonteen kullakin alueella. Lisäksi on tutkittu kulttuuripiirteitä ja niiden leviämisuuntia; asutusta, rakentamisen perinnettä, viljely- ja metsätaloukulttuuria sekä muita maisemaan jälkiä jättäneitä elinkeinoja. Kulttuurialueet ja maisemakokonaisuudet ovat loogisia ja selvässä syy-suhteessa maastoon ja kulttuurivaikutteisiin.

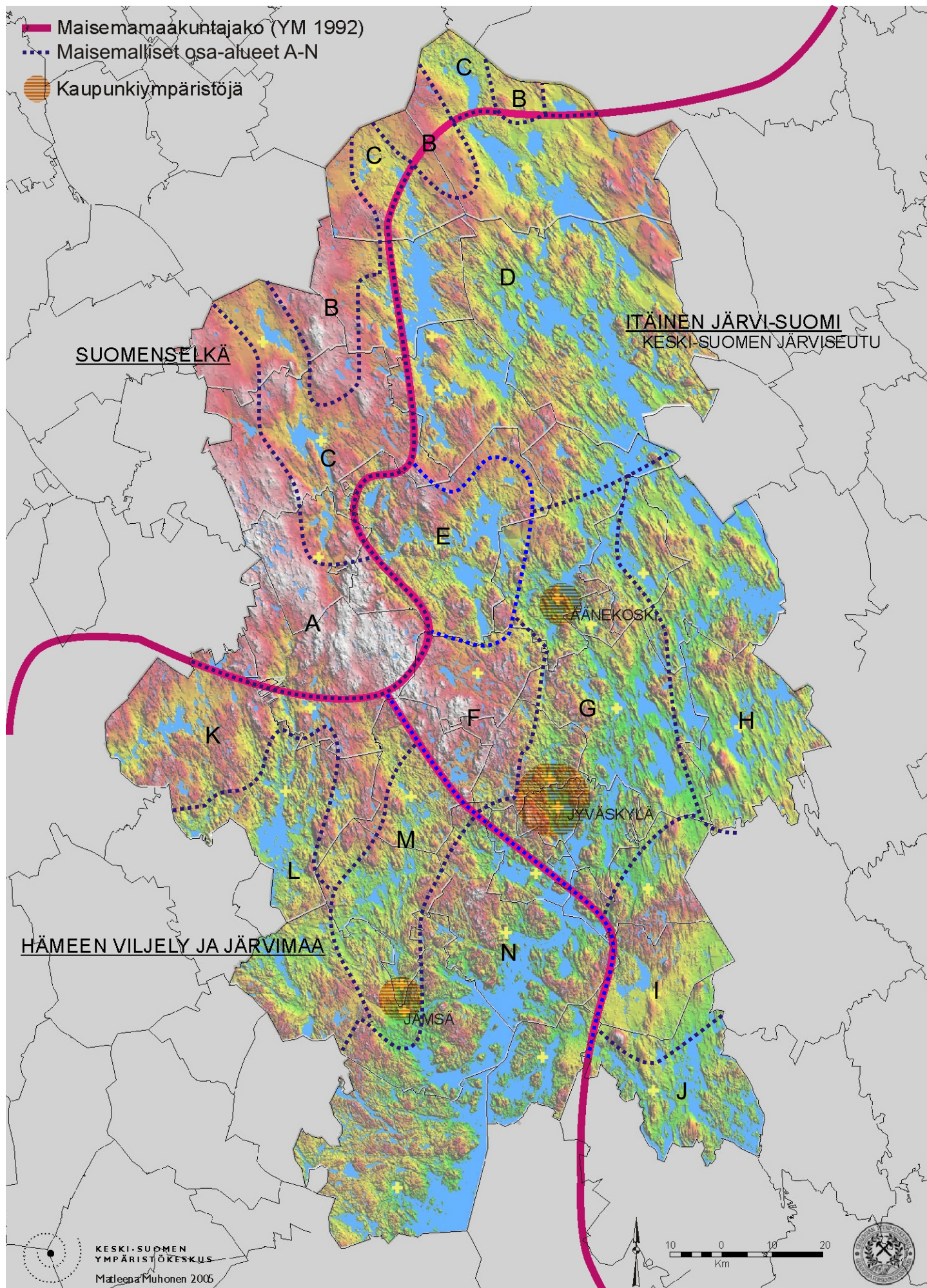
Keskisuomalaisesta kulttuurimaisemasta

Keskisuomalainen maisema tyypillisimmillään on varsin pienipiirteistä ja monivaikutteisista. Luontosuhteet ja sijainti ovat vaikuttaneet alueen myöhäiseen kehitykseen. Suurin osa maakuntaa on aikoinaan ollut hämäläisten eränkäyntimaita. Kiinteä asutus alueelle tuli myöhään. Maaperän karuus, korkeusvaihtelut ja savikkojen vähyydet ovat luoneet omanlaisen maaseutumaiseman, jossa on niin itäisiä kuin läntisiäkin vaikutteita. Edellytyksenä asutuksen leviämiseksi on ollut yhteys vesistöihin sekä runsaat kaskimaat. Maanviljelys on ensisijaisesti sijoittunut järvien rannoille laskeville viljavammille vyöhykkeille tai mäkien huuhtoutumattomille lämpimille rinteille. Pääpaino on ollut pientila- ja karjatalousvaltaisella toiminnalla.

Kulttuurimaisemaan, sellaisena kuin me sen nyt näemme, on jäänyt vähäisiä merkkejä perinteisistä maankäyttömuodoista. Maisemassa riukuaidat, metsälaitumet, pihojen kulttuurikasvit, monipuolinen rakennuskanta ja vanhat maaston muotoja seurailevat tiet värittävät yhä yksipuolistuvaa maaseutu- maisemaa. Jälkiä on myös esihistorialliselta ajalta. Pyyntikansan vaellellessa Muinais-Päijänteiden rannoilla ja metsissä jättivät he jälkeensä työkaluja, hautaröykkiöitä ja asuinpaikkapainanteita sekä kalliomaalauksia.

Kulttuurimaisemaa on myös se, mitä ja miten me nyt rakennamme. Uudet rakennukset, uudet maan- käyttömuodot ja suurten koneiden aiheuttamat muutokset koetaan joskus hyvin häiritseviksi perinteisessä maalaismaisemassa. Kuitenkin ne ovat osoituksena elämästä ja kulttuurin jatkumisesta alueella. Elävä maaseutu antaa edellytyksiä myös vanhan kulttuurimaiseman säilyttämiselle. Maankäytön suunnittelussa tulisi ottaa huomioon perinteet ja alueelle tyypilliset ominaispiirteet. Rakennusten suunnitelmallinen sijoittaminen luonteville vyöhykkeille takaa tasapainoisen maiseman syntymisen. Mieliin tulisi palauttaa menneiden aikojen ihmisten kyky luoda sopusuhtaista elinympäristöä, missä ihminen, luonto ja kulttuuri elävät tasapainossa. Tulisi perehtyä hyvin alueen kulttuurihistoriaan, ominaispiirteisiin ja löytää paikan oma identiteetti ja mittakaava, jotta saadaan tasapaino vanhan ja uuden välille. Tärkeää on että maatalouden nopeista muutoksista huolimatta viljelyskulttuuri voisi jatkua katkeamattomana alueilla, joissa on viljelty pitkään.

Maakunnallinen maisemaselvitys luo tarkasteluke- hikon, joka auttaa kulttuurimaisemien arvottamisessa. Yhtenäisin perustein tehdyn aluejaon avulla maa- kunnan eri osia parhaiten luonnehtivat luonnon- ja kulttuuripiirteet on voitu ottaa maisema-alueinven- toinneissa huomioon. Selvitys on toiminut pohjana päivytysinventoitujen maakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden lopullista arvoa määriteltäessä.

SUOMENSELKÄ

Suomenselkä on tärkeä vedenjakajaseutu, joka jakaa vedet Pohjanmaan jokiin ja Kymijoen vesistöön. Kasaumamoreenit näkyvät aaltoilevana maisemassa. Suhteelliset korkeuserot ovat pienet. Karut mäntykankaat ja suot - nevat ja aapasuot - hallitsevat varsin laakeaa ylänköseutua. Harjujaksoja kulkee alueen poikki kaakko-luodesuunnassa. Harjut ovat vanhojen maanteiden pohjia, aikoinaan tärkeitä kulkureittejä. Harjut eivät kuitenkaan erotu maisemassa.

Asutus on ollut aina harvaa. Pienet pellot sijaitsevat pienten kapeitten vesien äärellä tai ne on kydötetty soista. Perinteisessä rakentamisessa ja pihapiireissä näkyvät pohjalaiset vaikutteet. Asutus on joillain paikoin jonossa veden tai tien suuntaisesti. Alueella ei ole suuria taajamia eikä kaupunkimaisia ympäristöjä. Sodan jälkeinen pika-asutus on muodostanut kokonaisia pieniä kyliä. Tärkeitä elinkeinoja alueella on ollut metsätalous ja tervanpoltto. Maataloudessa merkittävä rooli on ollut karjataloudella.

A

VEDENKOSKEMATON METSÄYLÄNKÖ

(Multia P, Pylkänmäki, Karstula L, Kyyjärvi L)

Maasto on suhteellisen tasaista ylänköä. Lähes kokonaan vedenkoskematon karua metsäseutua. Korkeimmat mäet kohoavat 260m mpy korkeuteen (Pylkänmäen *Soidinmäki* ja Multian *Sauna-Aho*). Alueella ei ole yhdistäviä vesireittejä, jonka takia alue on jäänyt esihistoriallisista ajoista lähtien lähes koskemattomaksi välivyöhykkeeksi.

Asutus on aina ollut harvaa ja sijoittunut moreenimäille. Karu ja soinen maasto ovat rajoittaneet maankäyttöä ja asutuksen leviämistä. Muinaisjäännöslöytöjä on vain muutamia pienten vesien äärellä. Maa-ainekset ovat

lajittumattomia, mikä tarjoaa paikoitellen viljaviakin alueita mäkien lämpimillä rinteillä. Monet viljelykset on kuitenkin raivattu suohon tai sijoittuvat pienten ruhjelaaksoissa sijaitsevien järvien rannoilla tai loivilla rinteillä. Maisemassa ne katoavat metsään. Ensimmäiset pysyvät asukkaat tulivat seuduille Savosta varsin myöhään. Vilkkainta asuttaminen on ollut vasta sotien jälkeisen asutustoiminnan myötä.

B

HARVAAN ASUTTU KUMPUILEVA SUOYLÄNKÖ

(Pihtipudas P, Kinnula L, Kyyjärvi I, Karstula P)

Suomenselän karuja alueita laajojen soiden luonnehtimia selännealueita. Kuitenkin A:ta rehevämpiä, mikä näkyy muun muassa metsäluonnossa rehevämpinä, sekapuustoisina metsinä. Maasto on loivasti kumpuilevaa tai paikoin tasaista kumpumoreenia. Asutus on harvaa. Vähäiset, pienet viljelykset on raivattu soille tai moreenimaille.

C

SUOMENSELÄN VILJELYMAAT

(Kyyjärvi, Karstula, Kinnula, Pihtipudas P)

Luode-kaakko suuntaisiin murroslaaksoihin, kapeiden pitkulaisten vesistöjen rannoille syntyneet kulttuurialueet. Näiden seutujen halki on ollut maantieyhteydet Pohjanmaalle ja Pohjanmaan jokiin. Alueella on ollut muutamia vauraita talonpoikaistiloja. Tyypillisiä ovat kuitenkin karjataloutta harjoittavat pientilat. Sotien jälkeinen asutustoiminta on ollut vilkasta ja synnyttänyt kokonaisia kyliä. Pohjalaisvaikutteet näkyvät rakennustavoissa sekä rakennusten ryhmittelyssä pihapiireissä. Alueen kulttuuriympäristöjä luonnehtivat tasaiset pellot, ladot sekä tienvarsikylät.

Tasaista suosta raivattua viljelymaisemaa Kyyjärven Pölkissä. Talot sijaitsevat pienellä kummulla. (MM)

ITÄINEN JÄRVI-SUOMI KESKI-SUOMEN JÄRVISEUTU

Keski-Suomen järvisuutua luonnehtivat pitkät kaakko-luode suuntautuneet murroslinjojen järvioltaat (*Kivijärvi Kolima Keitele*), vesireitit, suot, moreenikumpareet (*drumliinit*) ja kuusimetsät. Alueen eteläosassa suurmaiseman muotoja muovaavat etelä-pohjois-suuntainen sisäsuomen reunamuodostuma sekä siihen liittyvät useat luode-kaakko suuntaiset harjujaksot. Vesistöt ovat johdatelleet jo kivikauden ihmisetkin näille seuduille. Kivikautisia asuinpaikkapainanteita on löytynyt etenkin järvien rannoilta harjujen liepeiltä.

Ympäristö on muovautunut vahvasti savolaisten eränkävijöiden vaikutuksesta. Tämä näkyy asuinpaikoista ja rakennusperinnöstä elinkeinojen harjoittamiseen. Asutus on aina ollut harvaa yksittäisasutusta ja muodostunut 3-5 talon käsittävistä pienkylästä. Alueelle ominaista on metsätalous, vähäiset pellot vedenkoskemattomilla (*supra-akvaattisilla*) moreeneilla, järvien rantamailla tai turvemaiden painanteissa. Kaskitalous on alueen itäisimmissä osissa kukoistanut pitkään peltoviljelyn ohella. Tyypillistä alueella on sotien jälkeinen asuttaminen pienine suopeltoraivauksineen ja tyypitaloineen. Toisaalta vedet ja virtaavat kosket ovat antaneet edellytykset metsäteollisuudelle ja sen myötä kaupunkien kasvulle.

D KEITELEEN JA KOLIMAN VESISTÖ JA METSÄALUE

(*Pihtipudas, Kinnula E, Kivijärvi I, Kannon-koski, Viitasaari, Äänekoski P*)

Metsien ja vesien aluetta. Maasto on kumpuilevaa, paikoin jylhien rotkolaaksojen luonnehtimaa. Aluetta halkoo harjujakso, joka ei kuitenkaan erotu suurmaisemassa. Järvien väliin jäävillä selännevyöhykkeillä on laajoja suoalueita etenkin pohjoisessa, missä tasaiset suot muistuttavat jo Suomenselälle tyypillisiä nevoja ja aapasoi. Vesistöjä yhdistävät useat kosket ja kapeat vesireitit. Kuusivaltaisilla rinteillä löytyy myös lehtomaisia ympäristöjä.

Alue on ollut asumatonta erämaata varsin pitkään. Metsätalouden merkitys alueella on leimaa-antavaa. Puutavara on kulkenut vesireittejä pitkin Päijänteelle ja sitä kautta Kymijokeen ja Suomenlahdelle asti. Karjatalous, pienet talot hajallaan ja pientilat ominaisia alueen maatalousympäristöille. Alueen koillisosassa mäkiasutus saa jopa vaara-asutuksen piirteitä. Karjatalouden myötä alueella on paljon perinnebiotooppeja ja arvokkaita laidunympäristöjä. Pohjoisosissa leimaa-antavinta on sotien jälkeisellä

Vesireitti Konnevedellä - Pesiäissalmi (MM)

asuttamisella kun taas etelämpänä Viitasaaren alueella rakennusperintö on hieman rikkaampaa ja tehdasyhdyskuntien muokkaamaa.

E SAARIJÄRVEN REITIN VESISTÖ JA VILJELY- MAAT (*Saarijärvi*)

Oma kulttuurisaarekkeensa Saarijärven reittivesistön ympärillä. Vesistö laskee Päijänteen kautta Kymijoen vesistöön. Järviä yhdistävät joet ja kosket. Tyypillistä on myös harjujaksojen kuoppiin syntyneet pienet lammet. Maasto on kumpuilevaa, suhteelliset korkeuserot ovat suuret. Vanha maantie kulkee harjujaksoa pitkin (*Kuopio-Laukaa-Vaasa*). Vesistöt ja tiet ovat ohjanneet asutuksen sijoittumista ja leviämistä. Ensimmäiset viljelykset on raivattu vesistöjen läheisiin hiesulaaksoihin rannoille ja harjujen liepeille. Asutus on sijoittunut ympäristöään korkeammille pienille mäille pellot taas pihapiirien ympärille viettäen vesistöön.

Saarijärven alueelle tulivat ensimmäisenä hämäläiset eränkävijät. 1500-luvun lopulla alueelle tuli myös savolaisia uudisasukkaita ja Saarijärvi liitettiin osaksi Rautalammin hallintopitäjää, josta se erosi omaksi kappeliseurakunnakseen vuonna 1639. Tiiviitä kyliä on kirkonkylän lisäksi Mahlu, Kalmarin ja Lannevesi. Asutus on aina ollut yksinäisasutusta alun perin on ollut vain joitain muutaman talon muodostamia kyläkuntia. Alueella vallinnut kaskitalous tuki harvaa asutusta. 1700-1800-luvuilla talojen ja vanhojen tilojen halkominen oli vilkasta. Myöhemmin torpparitoiminta tiivistyi kyliä erityisesti Kalmarin ja Mahlun alueilla. Maanteiden varsiin muodostui myös väljiä tienvarren viljelyskyliä. Sotien jälkeinen asutustoiminta sijoittui lähinnä Tarvaalan ja Kolkanlahden kyliin sekä kirkonkylän lähistölle.

Kulkuyhteydet sekä itään savolaisalueille että länteen Pohjanmaalle ovat muokanneet Saarijärven kulttuuriympäristöä. Saarijärven kulttuurialue sijaitsee itäisten ja läntisten alueiden risteyskohdassa, missä esiintyy rinnakkain molempia piirteitä niin rakennustavoissa, työvälineissä kuin perinteissä

pihamuodoissakin. Saarijärven vanha rakennuskanta on pohjoisen Keski-Suomen rakennuskantaan nähden vauras ja monipuolinen. Rakentamisen pohjana on vankka talonpoikainen perinne. Alueella ei ole lähialueita vastaavaa vanhaa teollisuusrakentamista.

Maidontuotanto ja metsätalous ovat yhä tärkeitä elinkeinoja. Maatalous on pienimuotoista mutta varsin elinvoimaista.

F PIENTEN JÄRVIEN YLÄNKÖ

(Uurainen, Petäjävesi P, Jyväskylän mlk L)

Vaihtumisvyöhykettä, missä suuret järvioltaat ja Päijänteen kalliit vaihtuvat Suomenselän karuiksi ylänköalueiksi. Maasto on pienipiirteistä ja voimakkaasti kumpuilevaa. Aluetta halkoo muutamia luode-kaakkosuuntaisia harjujaksoja, muutoin maasto muodostuu kumpu- ja kasaumamoreeneista sekä pienistä suoalueista. Paikoin on täysin vedenkoskemattomiakin kumpareita. Metsät hallitsevat maisemakuvaa kaikkialla.

Alueella on pieniä järviä, joiden rannoille pääosa viljelyksistä ja asutuksesta on sijoittunut. Talot sijaitsevat yleensä hieman ylempänä pienten moreenikumpujen päällä. Kylät ovat koostuneet harvaan sijoittuneista yksinäistaloista. Jonkin verran on ollut myös mäkiasutusta. Pääosa soista on ojitettu metsätalouden käyttöön, mutta pieniä suoalueita on myös raivattu pelloiksi, lähinnä sotien jälkeen, mikä onkin ollut alueen asuttamisen vilkkainta vaihetta. Vaikkakin vesistöt ovat pieniä, ne ovat olleet merkittävässä roolissa liikkumisen ja kiinteän asutuksen muodostumisessa.

Huopanankoski Viitasaarella (SS)

G MAATALOUDEN, TEOLLISUUDEN JA KAUPUNGISTUMISEN YDINALUE

(Äänekoski, Laukaa, Jyväskylä)

Alue sijaitsee luonnonpiirteiden solmukohdassa, missä mannerjään kulku on muuttanut suuntaansa. Maaston muodot ovat peräisin Sisä-Suomen reunamuodostumasta, harjuista, Päijänteen pohjoisosien kallioista, kumpumoreenista sekä drumliinimäistä. Näiden muodostamien metsäisten selänteiden välissä on kapeita toisiinsa yhdistyviä vesireittejä sekä laajoja yhtenäisiä savikoita.

Laukaa Jyväskylä akselilla sijaitsevat keskisen Keski-Suomen laajimmat yhtenäiset viljelyalueet. Alue on aikoinaan ollut vesi- ja tieliikenteen risteymäkohta, joka

Ranta-viljelyksiä Saarijärven reitin varrella. Rantoja kehystävät vaihtelevat metsämaat. (MM)

on antanut edellytykset myös metsäteollisuuden kasvuille. Alueella onkin voimakas teollinen leima, joka on myös edesauttanut kaupunkien kasvua. Kulttuuriympäristön muovautuminen pohjautuu vahvasti 1900-luvun perinteeseen. Taajamien läheinen rakennustoiminta on nykyään selkeästi näkyvissä suosiossa ovat pendelointialueet taajamia vanhoilla viljelyalueilla, mikä on muuttanut ja muuttaa vahvasti alueen maaseutukyläilä ilmettä.

H KARUT VESISTÖISET MÄKIMAAT

(Konnevesi, Sumiainen I, Hankasalmi)

Drumliinimäkien alue. Runsaasti kapeita luode-kaakko suuntautuneita järviä ja vesireittejä. Alueelle ominaista on järvien ja kumpuilevien metsämaiden vaihtelu. Maaston kumpuilevuus ja jylhyys johtuu runsaasta drumliinikeskittymästä sekä kallioperän murroslinjoista ja rotkolaaksoista. Jyrkkäpiirteisintä ja vaikeakulkuisinta maasto on alueen pohjoisosissa Konnevedellä. Suot ovat pieniä ja kapeita laaksopainanteiden pohjasoita.

Asutus on ollut aina harvaa yksinäisasutusta. Vahvimmat vaikutteet on saatu savolaisilta. Alueella on myös merkittäviä mäkiasutusalueita; *Kovalanmäki, Pienmäki, Hankamäki*. Sotien jälkeinen asutustoiminta on piirtänyt vahvimmat leimansa alueen asutus-

Näkymä Huikonmäeltä Hankasalmelta. (VS)

historiaan. Alueelle on tullut myös paljon karjalaisia siirtolaisia. Viljelykset ovat pieniä ja sijoittuvat pääosin mäkien suotuisille huuhtoutumattomille vyöhykkeille, suoraivauksille tai kapeille rantasavikoille. Peltoalaa on vähän. Metsätalous on aina ollut merkittävässä roolissa alueen elinkeinoelämässä ja on sitä edelleen. Liikkuminen on pitkään tapahtunut vain vesireittejä pitkin. Ensimmäiset varsinaiset tiet syntyivät vasta 1700-luvun lopulla. Vuonna 1786 valmistui ratsutie Vanhalta Laukaan tieltä Koivistolta Rautalammin (Suonenjoen) kautta Kuopioon.

I SAVONSELÄN SUOMAT

(Savonسلän seutu YM-1992)

(Toivakka, Leivonmäki)

Pääosa alueesta on ylävää metsää ja suota. Alueella on laajoja turpeenottoalueita sekä suuri luonnonsuo *Haapasuo* sekä yksi isompi järvi; *Rutajärvi*. Selänneseudut ovat soisia ja laakeita. Maaston korkeusvaihtelut ovat vähäiset, paljon pieniä drumliinimuodostumia sekä kumpu- ja kasaumamoreenia. Korkein mäki on *Tammimäki*, joka on alueelle poikkeuksellinen, täysin veden koskematon suuri drumliinimuodostuma. Leivonmäen kansallispuisto on perustettu vuonna 2003 ja se kattaa alueesta 29 km².

Savonسلän seutu on aikanaan ollut savolaisten ja hämäläisten heimoraja-aluetta, monien eri luonnonpiirteiden ja kulttuuripiirteiden yhtymäkohta. Luonnonpiirteet ovat merkittävästi vaikuttaneet alueen kulttuuripiirteiden syntymiseen. Asutus on harvaa, peltoja on vähän ja ne ovat pieniä. Ensimmäiset kiinteät asumat sijoittuivat pohjois-etelä-suuntaisten harjujen kannaksille vesistön äärelle. Myöhempi asutus ja viljelykset kuitenkin sijoittuvat pääasiassa pienten drumliinien lakialueille ja selänteille.

Tehdasmiljöötä Äänekoskella. (SS)

Näkymä tasaisten metsä- ja suoalueiden yli Leivonmäellä. (MM)

J

LOUNAIS-SAVON JÄRVIMAA

(Lounais-Savon järvisuotu YM-1992) (*Joutsa*)
Itäosissa on paljon pieniä drumliinimäkiä. Pohjois-etelä-suuntaiset harjujakso kulkevat läpi koko alueen. Vettä on yli 30% pinta-alasta. Metsät vaihtelevat vehmaista rantalehdoista karuihin mäkien lakialueiden mänty-valtaisiin metsiin. Vesireitit vievät itäisiä reittejä pitkin Vuoksen vesistöalueelle.

Hämäläiset ja savolaiset kulttuurivaikutteet sekoittuvat. Ensimmäisenä tulivat hämäläiset 1400-1500-lukujen vaihteessa hillitäkseen savolaisten levittäytymistä alueelle. Rakennuskannassa, etenkin alueen länsiosissa on hämäläinen leima, kun taas alueen itäosissa savolaistyyppiset pienet mökit mäkien lailla ovat olleet tyypillisempiä. Länsiosissa asutus ja viljelykset ovat sijoittuneet hämäläistyyppisesti järvien rannoille ja harjujen liepeille. Tiet ja kylät ovat syntyneet harjuille ja ovat saaneet myös raittikylän piirteitä.

HÄMEEN VILJELY JA JÄRVIMAA

Vaihteleva ja laaja alue. Lukuisia ruhjelaaksoihin syntyneitä järviä ja lampia, harjujaksoja, moreeni- ja kalliomäkiä sekä soita. Merkittävimpänä vesistönä suurjärvi Päijänne josta yhteys Kymijoen kautta Suomenlahdelle asti. Ilmastollisesti tämä alue on Keski-Suomen pohjoisosia leudompaa eteläistä havumetsävyöhykettä. Vesistön ilmaston lämpötilaeroja tasaava vaikutus on merkittävä tekijä kasvillisuudelle. Kasvukausi on pidempi kuin pohjoisessa. Pääosa soista on ojitettu ja kasvaa metsää tai niihin on raivattu pieniä peltoja.

Asutus on jo varhain vakiintunut vesireittejä pitkin järvien rannoille, jokivarsiin ja harjujen hiekkamaille. Viljely ja tilat ovat keskittyneet rantojen savikoille ja järvien suojaisiin poukamiin. Talot ovat olleet isoja vauraita talonpoikaistiloja. Leimallista ovat hämäläiset vaikutukset rakennuskannassa ja perinteisessä kylämuodostuksessa. Asutus-rakenne nykyään on hajanaista ja rakennuskulttuuri varsin sekavaa. Metsätalouden ja metsäteollisuuden rooli koko alueella on merkittävä. Vesi yhteyksien lisäksi alueella on ollut myös hyvät maantie- ja rautatieyhteydet Hämeestä Jämsän kautta pohjoiseen, sekä poikittainen yhteys Jyväskylästä Keuruun kautta Vaasaan.

Kumpuilevaa viljelymaisemaa Jämsän Alhojärvellä. (MK)

K ja L KEURUUN SEUTU

(Pohjois-Hämeen järviseltu YM-1992)

(*Keuruu, Kuorevesi, Multia E, Petäjävesi L*)

Maasto on vaihtelevaa mäkimaata, jossa vuorot-televat kalliot, moreenikasamat (*drumliinit*), harjujaksot, järvet, joet ja lammot, metsät ja suot (*keidassuot*). Merkittävimmät vesialueet ovat *Keuruselkä* ja *Pihlajavesi*. Vesistöjen väliin jää kallioinen selännealue, kumpuilevaa metsämaata jossa metsien ja soiden osuus on vallitseva. Vesireitit ovat tarjonneet kulkureitin niin erämiehille, kirkkokansalle, matkaveneille kuin puutavarallekin. Vesistö kuuluu Kokemäenjoen vesistöalueeseen, joka laskee Pohjanlahteen.

Keuruun seutu erottuu omaksi kulttuurialueekseen, jolla on pitkälle ulottuva historia. Seutu on aikanaan kuulunut *Satakuntaan*, josta juontuvat monet sen kulttuurin ominaispiirteet. Alueella on oma tyypillinen Suomen puhtaimmaksi murteeksi sanottu murteensakin. Maa- ja metsätalouuskulttuuri pohjautuvat osin hämäläisiin, osin savolaisiin vaikutteisiin. Keskiajan jälkeinen uudisasutus oli savolaisvoittoista. Seudun metsissä onkin kaskettu savolaiseen tapaan varsin pitkään. *Haapamäen* kehittyessä merkittäväksi risteysasemaksi 1800-luvun lopulla rautatiekulttuuri toi rakennusperintöön oman leimansa kulttuuriin ja rakennusperintöön lukuisine rautatieläisrakennuksineen. Rautatien ja jo varsin varhain kehittyneen tiestön myötä kehittyivät myös poikittaiset yhteydet Keski-Suomen ytimeen Jyväskylä seudulle sekä länteen Vaasan suuntaan. Taajamat tai taajamamainen asutus (*Keuruu, Haapamäki ja Pihlajavesi*) sijoittuvat maa- ja vesiliikenteen risteyskohtiin harjujaksojen liepeille.

Alue voidaan jakaa kahteen luonteeltaan erityyppiseen alueeseen:

K KEURUUN MÄKISET METSÄMAAT

(*Keuruu, Petäjävesi L*)

Alue käsittää karut selänteiden metsämaat sekä *Pihlajaveden* ympäristön. Maasto on kumpuilevaa kankaremaata ja se muuttuu pohjoista kohti yhä soisemmaksi ja karummaksi. Alueella on pitkään ollut suurten metsäyhtiöiden metsämaat sekä aikanaan laajat kaskimaat, mikä osaltaan houkutteli ihmisiä näille seuduille. Asutus on harvaa yksinäisasutusta, paikkapaikoin se saa mäkiasutuksenkin piirteitä. Myös sotien jälkeinen asutus on ollut varsin vilkasta ja suoalueista on raivattu pieniä peltöjä.

L KEURUSSELÄN RANTOJEN VILJELYSMAAT

(*Keuruu, Kuorevesi*)

Alue käsittää *Keuruselän* sekä *Kuoreveden* ja niihin liittyvien vesistöjen rantamaat. Rannat ovat olleet tänne tulleiden ihmisten ensimmäisiä asuinpaikkoja. Viljelykset sijoittuvat usein vesien äärelle, jokien ja lampien varsiin rantaviljelyksinä. Talot ovat vähän ylempänä moreenikumpareiden tai kallioiden päällä peltojen ympäröiminä. Kyläasutus on ollut harvaa ja muodostunut pääosin yksinäistaloista. Peltoaukeita luonnehtii kumpuilu ja aaltoilu. Usein viljelykset viettävät melko jyrkästikin kohti vesistöä. Rannoilla on säilynyt suhteellisen paljon suurten talonpoikaistilojen päärakennuksia. Talonpoikaisrakentamisessa sekä pihapiireissä on jonkin verran nähtävissä myös pohjalaisvaikutteita.

M ja N PÄIJÄNTEEN SEUTU

(*Muurame E, Korpilahti, Luhanka, Kuhmoinen, Jämsä, Jämsänkoski, Petäjävesi*)

Päijänne kokonaisuudessaan ulottuu Hämeen viljavilta laajoilta savikoilta tänne Keski-Suomen kallioisille ja vuorimaisille seuduille. Täällä Päijänteen ympäristö on useiden ruhjelaaksojen pirstomaa. Luode-kaakko-suuntautuneet lahdemat ja kapeat vesireitit ja kosket jyrkkien kallioiden lomassa luovat erityispiirteet alueelle. Suhteelliset korkeuserot ovat suuret paikoin jopa yli 100m. Metsät hallitsevat maisemaa kaikkialla. Päijänteen alue kuuluu Kymijoen vesistöön, joka laskee Suomenlahteen.

Päijänteen seudun varhaisimpia merkkejä muinaisista liikkujista ovat useat kivikautiset asuinpaikkapainanteet sekä kallioaalaukset jyrkällä kallioseinämällä (*Pyhänpää*). Kiinteä asutus keskiajalla on ensimmäiseksi sijoittunut Päijänteen kallioisille rannoille ja lahdenpoukamiin sekä Päijänteeseen laskevaa Jämsänjoki-vartta ylöspäin. Tyypillisiä asuinpaikkoja ovat olleet harjujen hiekkamaat. Myös nykyasutus ja kyläkunnat ovat syntyneet harjujen

Päijänne lukuisine saarineen.

liepeille tai lahdenpohjukoihin vesistön tuntumaan. Päijänne on toiminut tärkeänä liikenneväylänä, niin kesällä kuin talvella. Metsätalouden rooli on pitkään ollut Päijänteen alueella merkittävä. Merkittävä teollistumisen keskus on ollut Jämsänkoski. Teollinen kehitys on tuonut omat piirteensä maisemaan tuotantolaitoksina ja niihin liittyvänä rakennuskulttuurina.

Alue voidaan jakaa kahteen luonteeltaan erityyppiseen alueeseen:

M JÄMSÄNJOKILAAKSO

(Jämsä, Jämsänkoski, Petäjävesi E)

Maasto on kumpuilevaa kalliota ja kumpumoreenia. Aluetta halkovat muutamat laajat harjujaksot sekä Sisä-Suomen reunamuodostuma. Ensimmäiset maantiet ovat kulkeneet näihin liittyviä sora- ja hiekkakannaksia pitkin. Jämsänjokilaaksossa on Keski-Suomen laajimmat yhtenäiset savikko- ja hiesualueet. Tämä näkyy laajoina viljelyksinä laaksonpohjamailla ja joen rantamailla etenkin Jämsänjoen suulla. Pellot kumpuilevat, välillä viettäen jyrkästikin laaksojen rantasavikoille. Viljelyaukeille tyypilliset reunavyöhykkeet ovat vaihtelevia, usein jyrkkien kalliometsien rajaamia.

Yleisilme on metsäinen. Hiekkamailla pääpuulajina on mänty, toisaalla kuusi. Metsä- ja puunjalostusteollisuus on alueelle leimaa-antavin elinkeino. Ensimmäinen vesivoimalla käyvä saha rakennettiin Jämsänkoskeen vuonna 1794. Jämsänkosken tehtaat perustettiin vuonna 1887, josta myöhemmin kehittyi nykymittoihinsa sellu- ja paperitehdas. Teollisuudella on ollut merkittävät vaikutukset alueen yhdyskuntarakenteeseen. Tyypillistä alueen rakennuskulttuurille

ovat suurtilat ja vauraat talonpoikaistalot, joissa näkyvät myös tehdasyhdyskunnan tuomat kansainväliset tyylit, *empire ja jugend*, laajemmin kuin muualla Keski-Suomessa.

N PÄIJÄNTEEN VUORIMAAT JA LAHDELMAT *(Kuhmoinen, Jämsä, Korpilahti, Muurame E, Luhanka)*

"Melkein samaan kokemukseen olen tullut etsiessäni semmoista rannan kohtaa, jota voisin lentosuukolla pienen mökkini kotirannaksi tervehtiä. Ei soveliaista rinnettä, ei ystävällistä nientä, enimmäkseen vain jylhyyttä ja kolkkoa karuutta, kivikoita ja paasikoita, joille et soutuvenettäkään voisi vetää pohjaan pilalle raapimatta. Mutta jos löydän vuorella pienen solan ja kuljen siitä hiukkasen maansisään, tulen odottamatta herttaiseen, lämpimään maalaisluontoon, jossa minun ei kauankaan tarvitse etsiä vaikka kuinka hauskaa mäen rinnettä majani nurkille." (I.K. Inha)

Pohjoisen Päijänteen rannat ovat kallioisia ja metsäisiä topografialtaan voimakkaasti vaihtelevia. Pitkät kaakko-luode suuntautuneet murroslinjat työntyvät pitkinä lahtina sisämaahan (*Liikolanlahti, Harmois-tenlahti ja Rutalahti*). Soita on vähän. Luonto on paikoin hyvinkin rehevää. Jyrkät rinteet ovat alaosistaan kuusivaltaista metsää. Paikoin esiintyy jaloja lehtipuita, lehmusta, tervaleppää ja raitaa. Rehevimpiä alueita ovat Muinais-Päijänteen entisen rantaviivan alueet (n. 95m mpy).

Viljelykset ja kylät ovat sijoittuneet lahtien poukamiin rantamaille jyrkkärinteisten kalliometsien reunustaessa viljelymaisemaa. Viljely- ja rakennuskulttuurissa vallitsevat hämäläiset piirteet. Asuinrakennukset ja tilakeskukset sijaitsevat hieman ylempänä peltojen rinteillä kalliolla tai moreenikummuilla, ei juuri koskaan

Päijänteen vuorimaata Toivakan Viisarinmäellä. (MM)

aivan järven rannassa. Paikoin viljelykset ovat hyvinkin jykillä rinteillä, talot mäkikumpujen päällä. Näkymät ovat mäeltä mäelle, talolta talolle. Osa saarista on ollut laidunmaina. Perinnemaisemat, rantaniityt, laitumet ja haat ovat poistumassa maisemakuvasta aktiivisesti niitä on viljelty 1940-50 luvuille saakka.

Tiet noudattavat asutuksen ja viljelysten muodostamia jonomuodostumia. Kylärakenne, tien varsiin ja harjuille aikanaan syntyneet raitit eivät enää ole selvästi näkyvissä. Päijänteelle ominaiset elinkeinot; kalastus, metsätalous sekä venematkailu ovat luoneet rannoille omaleimaisia piirteitä venekoppeleineen, rantautumisaikoina sekä uittoon liittyvine rakennelmineen. Monet näistä ovat jo rannoilta kadonneet.

Rakennuskulttuuria leimaavat vauraat talonpoikaistilat, suurtilat sekä torpat. Toisaalta rakennuskannassa näkyvät myös huvilakulttuurin piirteet, etenkin Kuhmoisissa ja Luhangassa. Päijänne on nykyäänkin erittäin suosittu virkistys- ja kesämökki-järvi.

Päijänteen rooli Suomen asutushistorian kannalta on ollut varsin merkittävä. Se on toisaalta ollut este ja liikkumista rajoittanut tekijä, toisaalta yhdistävä tekijä ja kulkuväylä pohjoiseen niin kesällä kuin talvella. Se on jakanut varsin tehokkaasti itäisten ja läntisten kulttuuri-vaikutteiden leviämissuunnat.

Tyypillistä sotien jälkeistä asutusta Suomenselällä (MM)

Pohjalaisia vaikutteita rakennuksissa (SS)

Kaupunkimaisemaa - Jyväskylä (SS)

Empire-vaikutteita Jämsässä (SS)

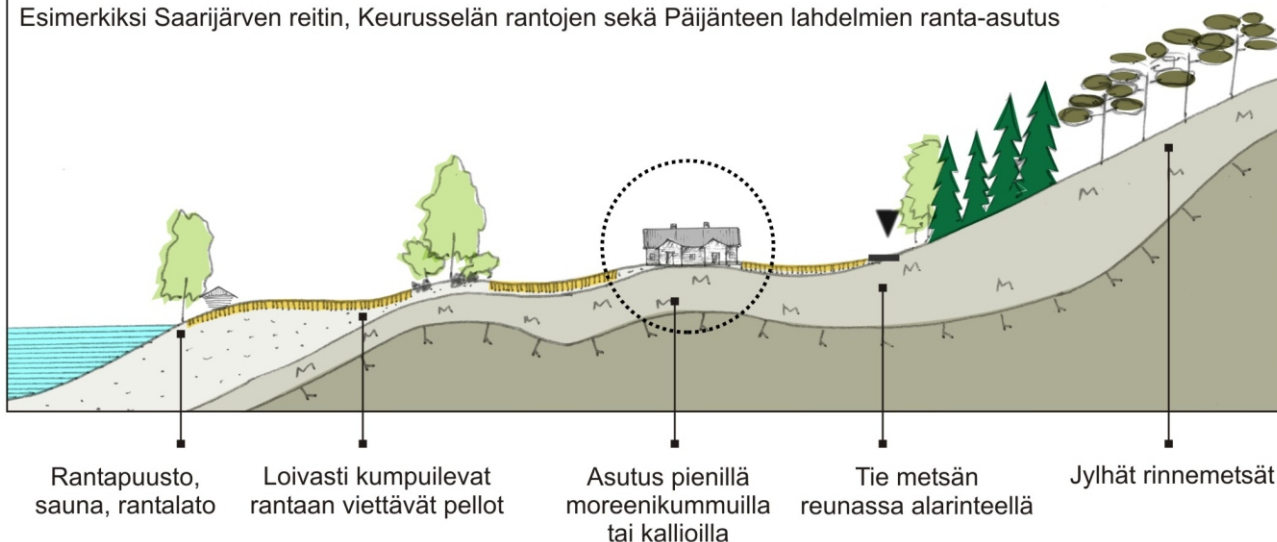
Rautatieasema Haapamäellä (SS)

Pihlajaveden erämaakirkko (SS)

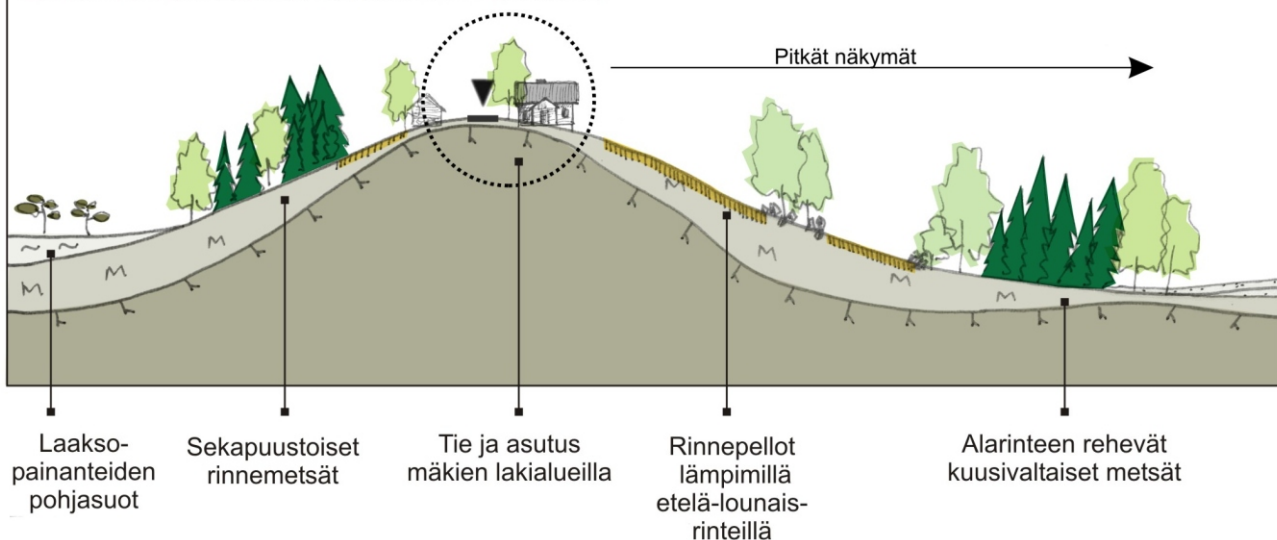
RANNAT

Esimerkiksi Saarijärven reitin, Keurusselän rantojen sekä Päijänteen lahdelmien ranta-asutus

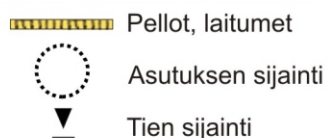
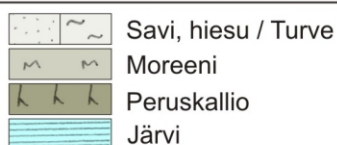
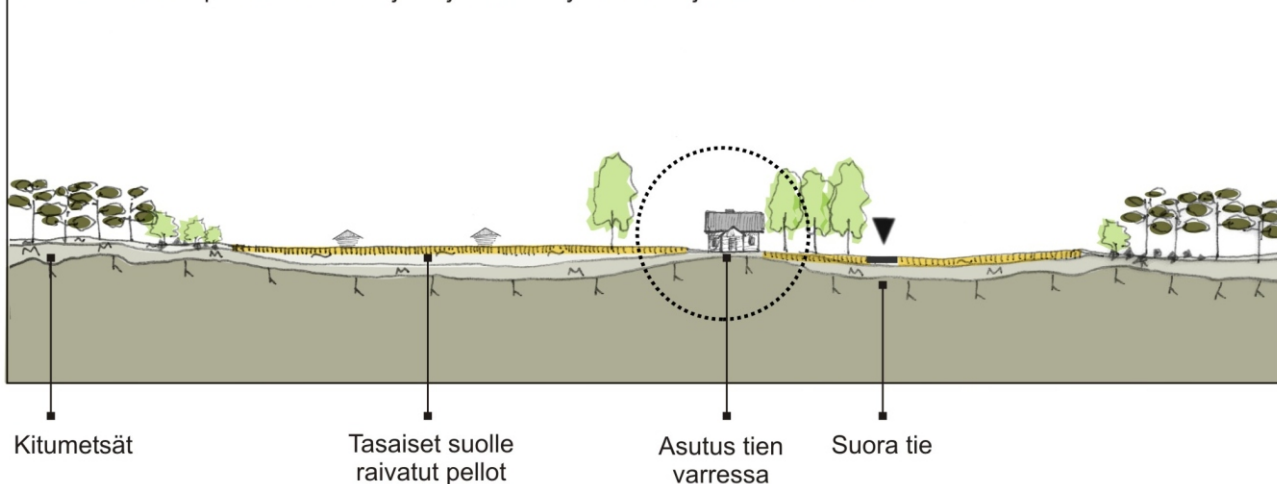
MÄET

Esimerkiksi Hankasalmen Kovalanmäen mäliasutus

SUOT JA TAKAMAAT

Esimerkiksi Pihtiputaan Ylä-Liitonjoen ja Kärväskylän sotien jälkeinen asutus

ESIMERKKEJÄ ASUTUKSEN SIOJITTUMISESTA KESKI-SUOMESSA

KARTAT

KULTTUURIPIIRTEET

MUINAISJÄÄNNÖKSET
ARVOKKAAT KULTTUURIYMPÄRISTÖT
KULTTUURIALUEVYÖHYKKEET
VANHAT PITÄJÄT 1600-LUVULLA
VANHAT KESKI-SUOMEN MURTEET
VANHAT MAANTIET
TIET JA RAUTATIE
RAKENNUSKANNAN IKÄ RHR
MAANKÄYTTÖ CLC2000

LUONNONPIIRTEET

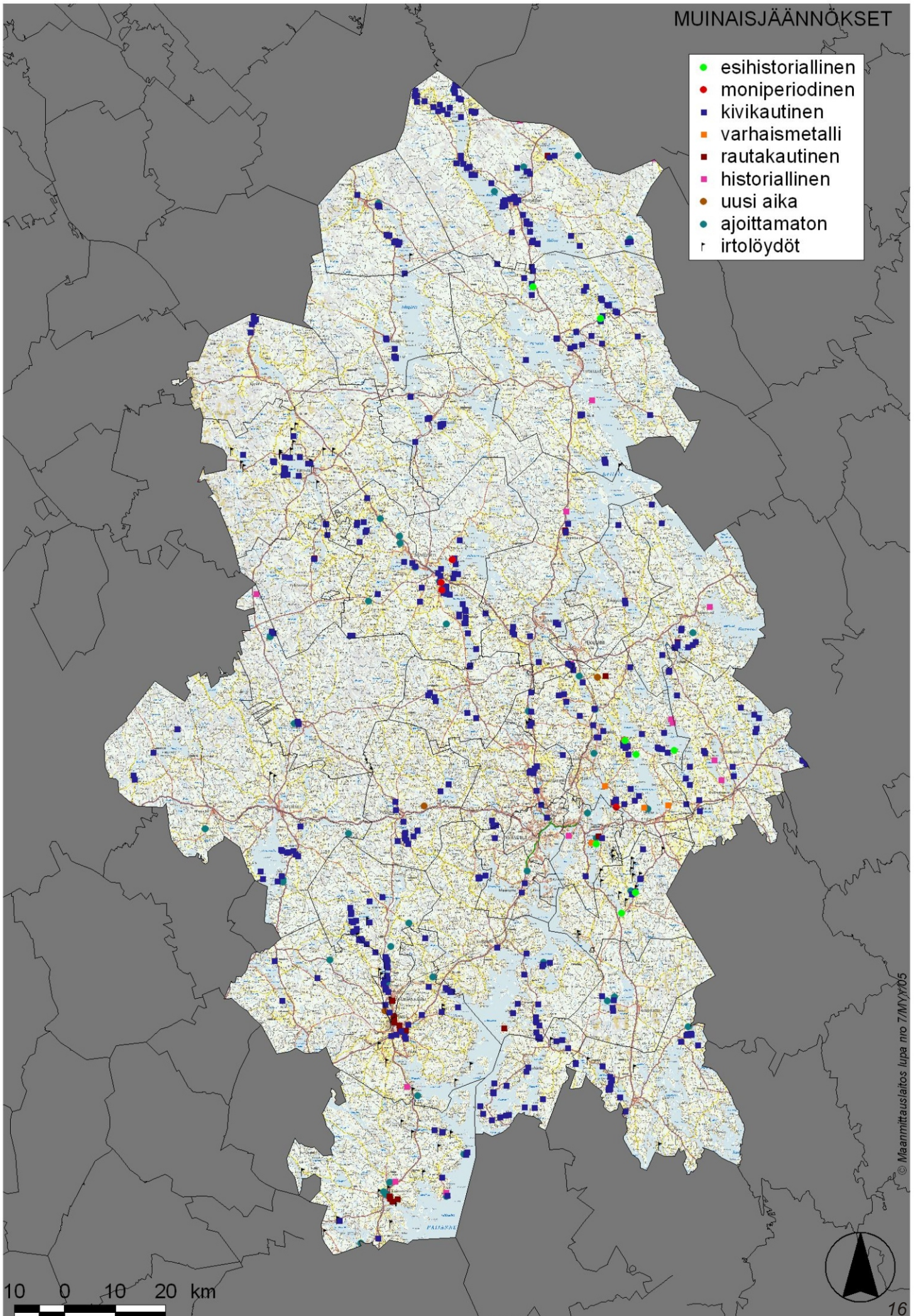
HARJUT JA REUNAMUODOSTUMAT
DRUMLIINIT
KALLIOPALJASTUMAT
KALLIOPERÄ JA KIVILAJIT
VESISTÖALUEET
SUO- JA KASVILLISUUSVYÖHYKKEET
ARVOKKAAT LUONNONYMPÄRISTÖT

Hermelinin kartta vuodelta 1799

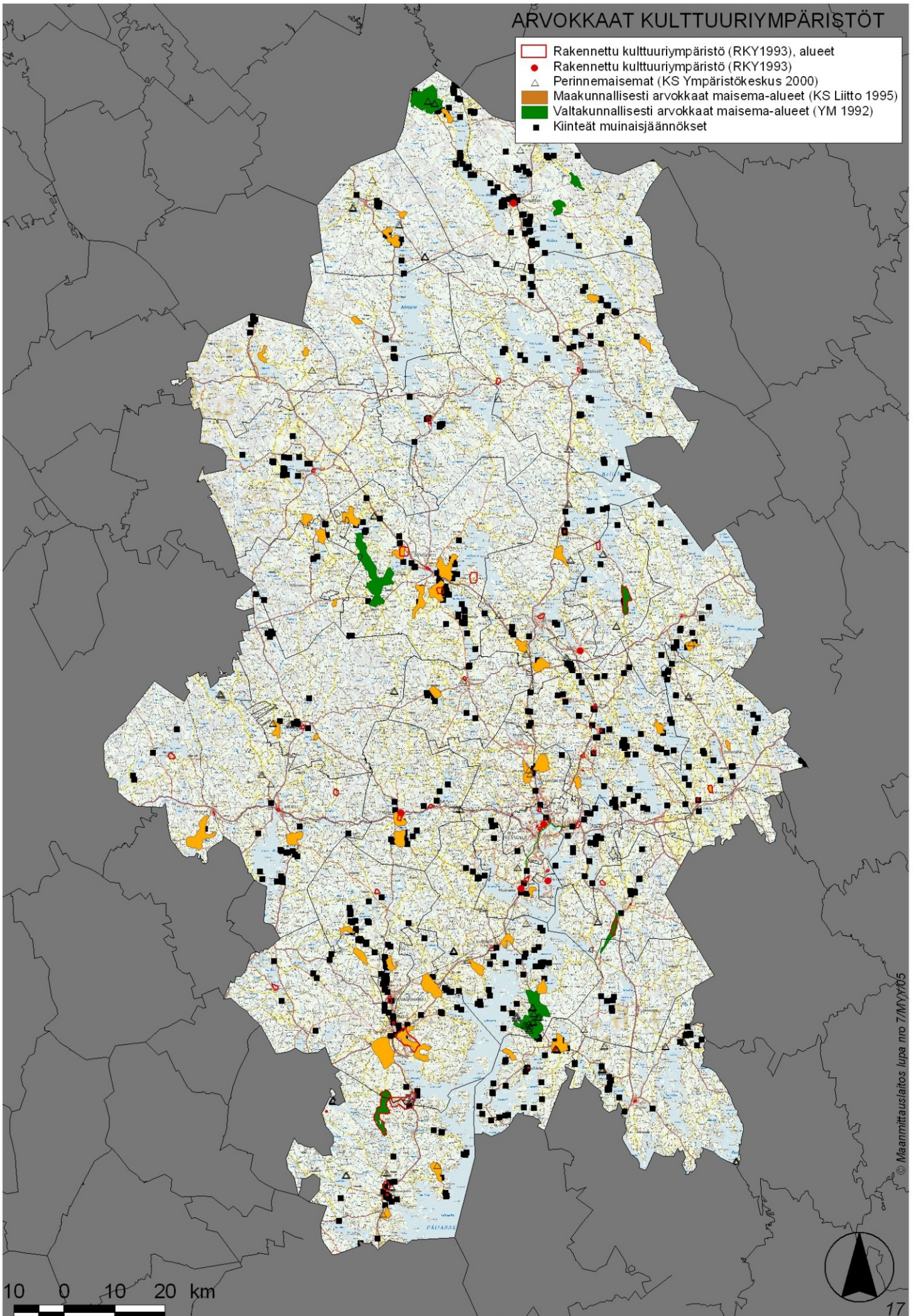
MUINAISJÄÄNNÖKSET

- esihistoriallinen
- moniperiodinen
- kivikautinen
- varhaismetalli
- rautakautinen
- historiallinen
- uusi aika
- ajoittamaton
- └ irtolöydöt

ARVOKKAAT KULTTUURIYMPÄRISTÖT

- Rakennettu kulttuuriympäristö (RKY1993), alueet
- Rakennettu kulttuuriympäristö (RKY1993)
- △ Perinnemaisemat (KS Ympäristökeskus 2000)
- Maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (KS Liitto 1995)
- Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet (YM 1992)
- Kiinteät muinaisjäännökset

PIHTIPUTAA

pohjoinen ulottuvuus,
karjatalous ja pientilat

**KEITELE-
KYNSIVESI-
LEPPÄVESI**
-metsät ja uitto

SAARIJÄRVEN REITTI
vesireitti, rikas kulttuuriperintö

**KEURUSSELKÄ
(KOKEMAÄNJOKI)**
yhteydet rannikolle,
maa- ja metsätalous

JÄMSÄNJOKILAAKSO
teollisuus, maatalous
ja rakennusperintö

PÄIJÄNNE
kulkuväylä, yhteydet,
eteläinen ulottuvuus

(61) VIITASAARI v. 1635

(48) SÄÄRIJÄRVI v. 1639

(4) Konnevesi

(30) KEURUU v. 1628

(72) LAUKAA v. 1593

(44) Hankasalmi

Petäjävesi

Hämäläis-asutuksen raja 1600-luvulla

Korpilahti

(139) JÄMSÄ

(41)
Luhanka
Leivonmäki
Joutsa

(44) KUHMOINEN

Lähde: Jokipii, M (toim.), 1998. Keski-Suomen historia I.
Keski-Suomen liitto, Jyväskylä.

10 0 10 20 km

VANHAT KESKI-SUOMEN MURTEET

POHJOISEN KESKI-SUOMEN MURTEET

Savolaisvoittoinen murre

KEURUUN SEUDUN MURTEET

Kauneinta ja
puhtainta suomea

PÄIJÄT-HÄMEEN MURTEET

Hämäläis-savolainen sekoitus

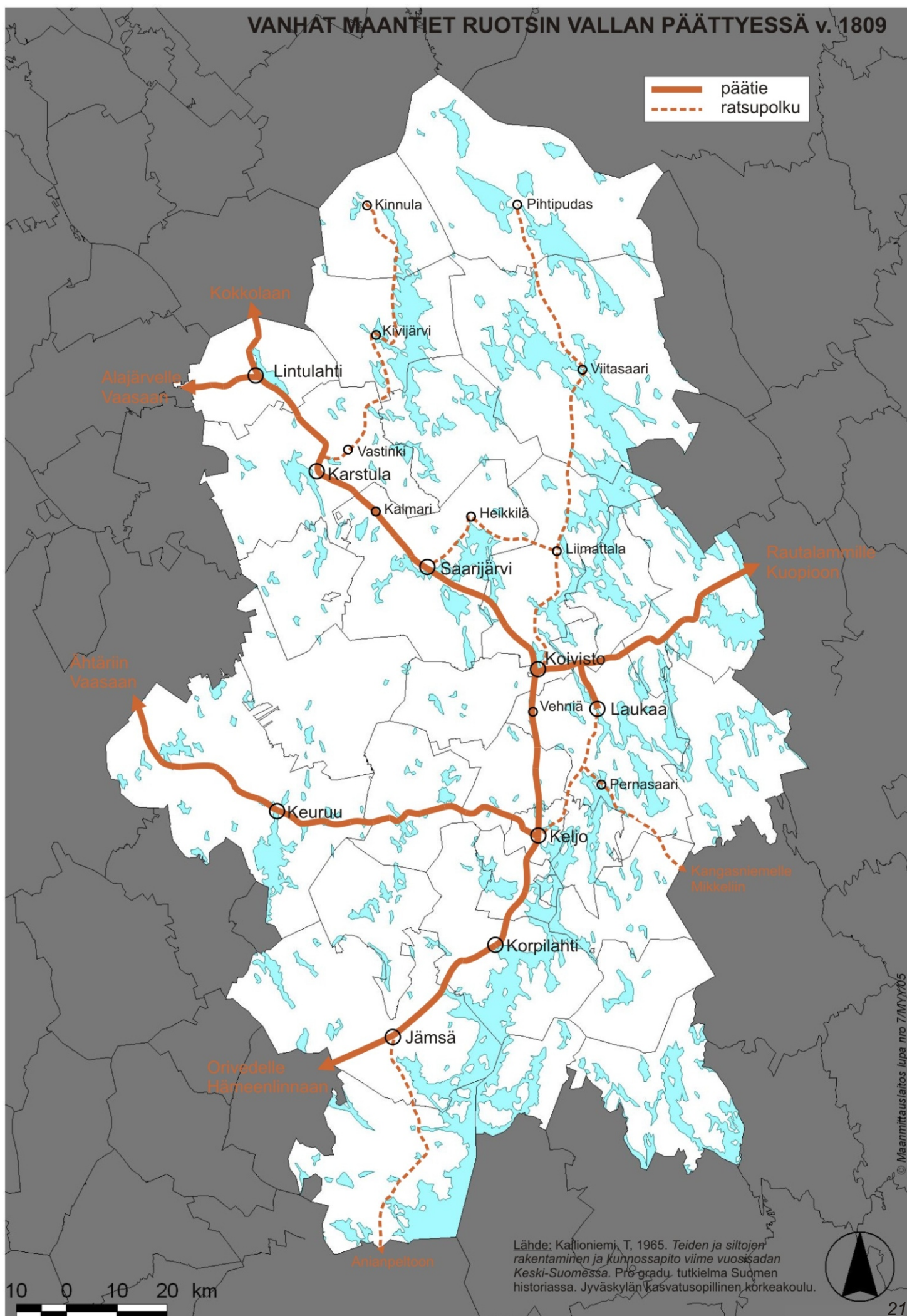
10 0 10 20 km

Lähde: <http://www.finnica.fi/keski-suomi/murteet/index.htm> (20.10.2005)

VANHAT MAANTIET RUOTSIN VALLAN PÄÄTTYESSÄ v. 1809

— päätie
- - - ratsupolku

TIET JA RAUTATIE

 rautatie
 pääties

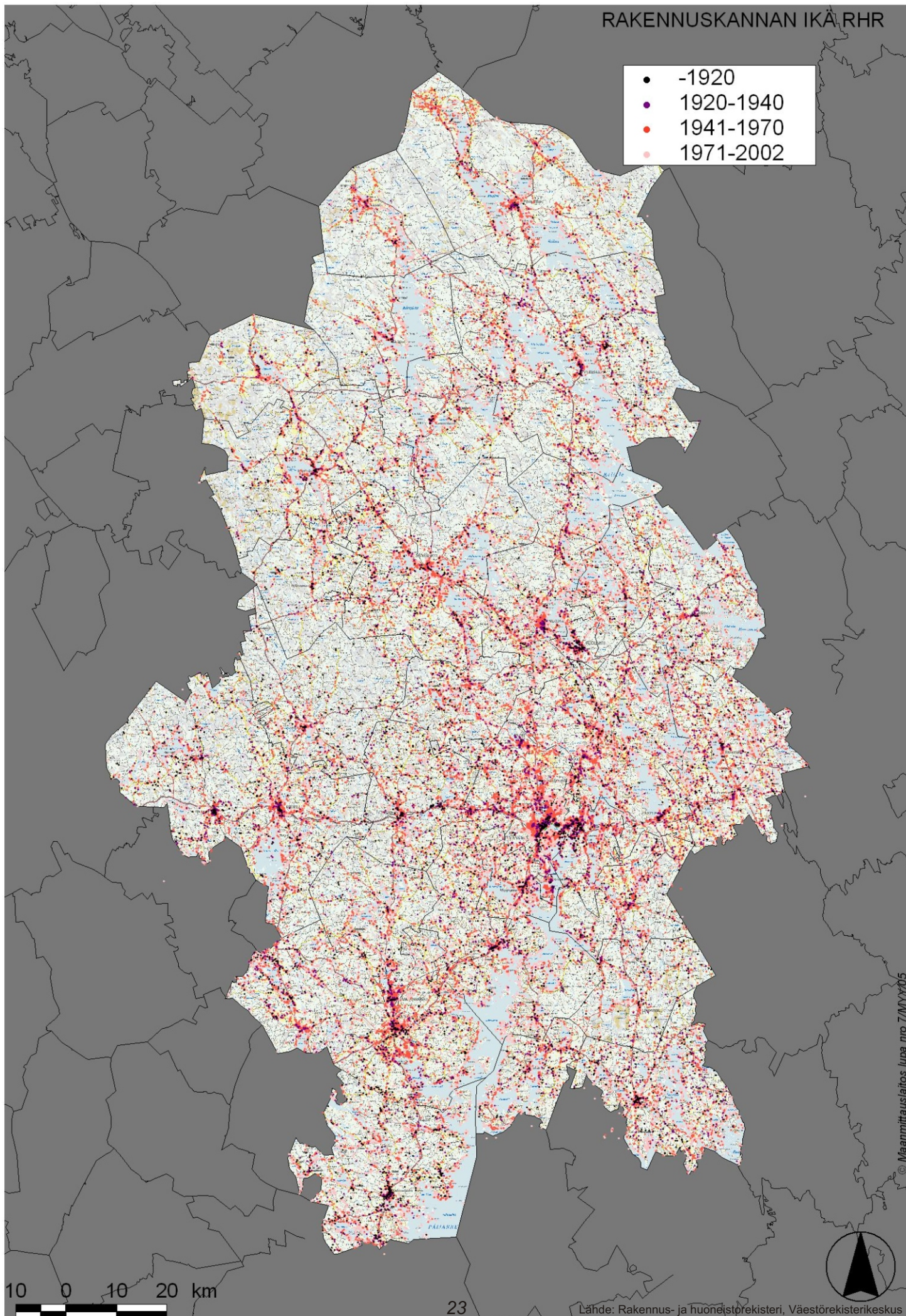
 Henkiloliikenteen asemat
 (www.vr.fi 29.11.2005)

10 0 10 20 km

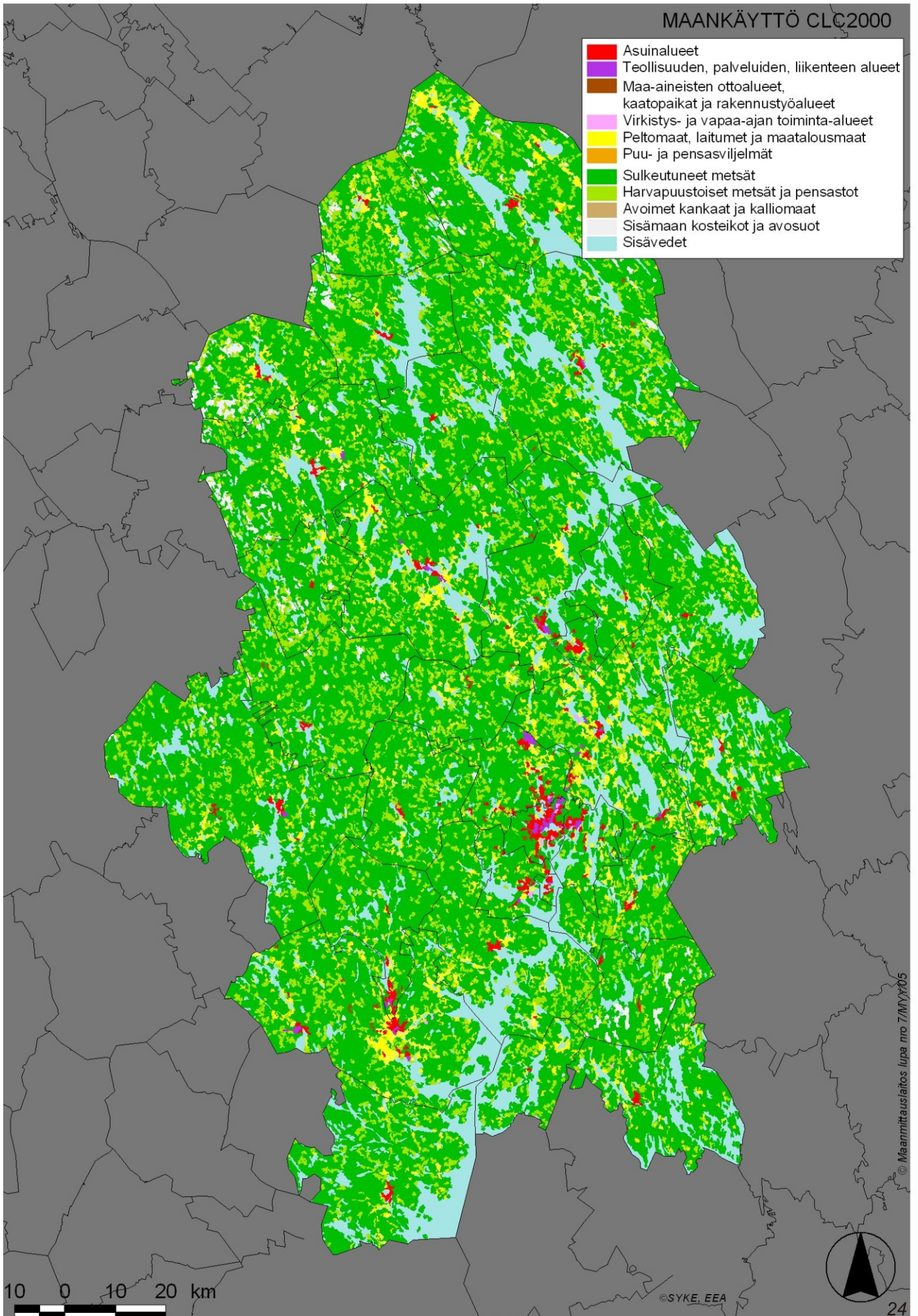

- -1920
- 1920-1940
- 1941-1970
- 1971-2002

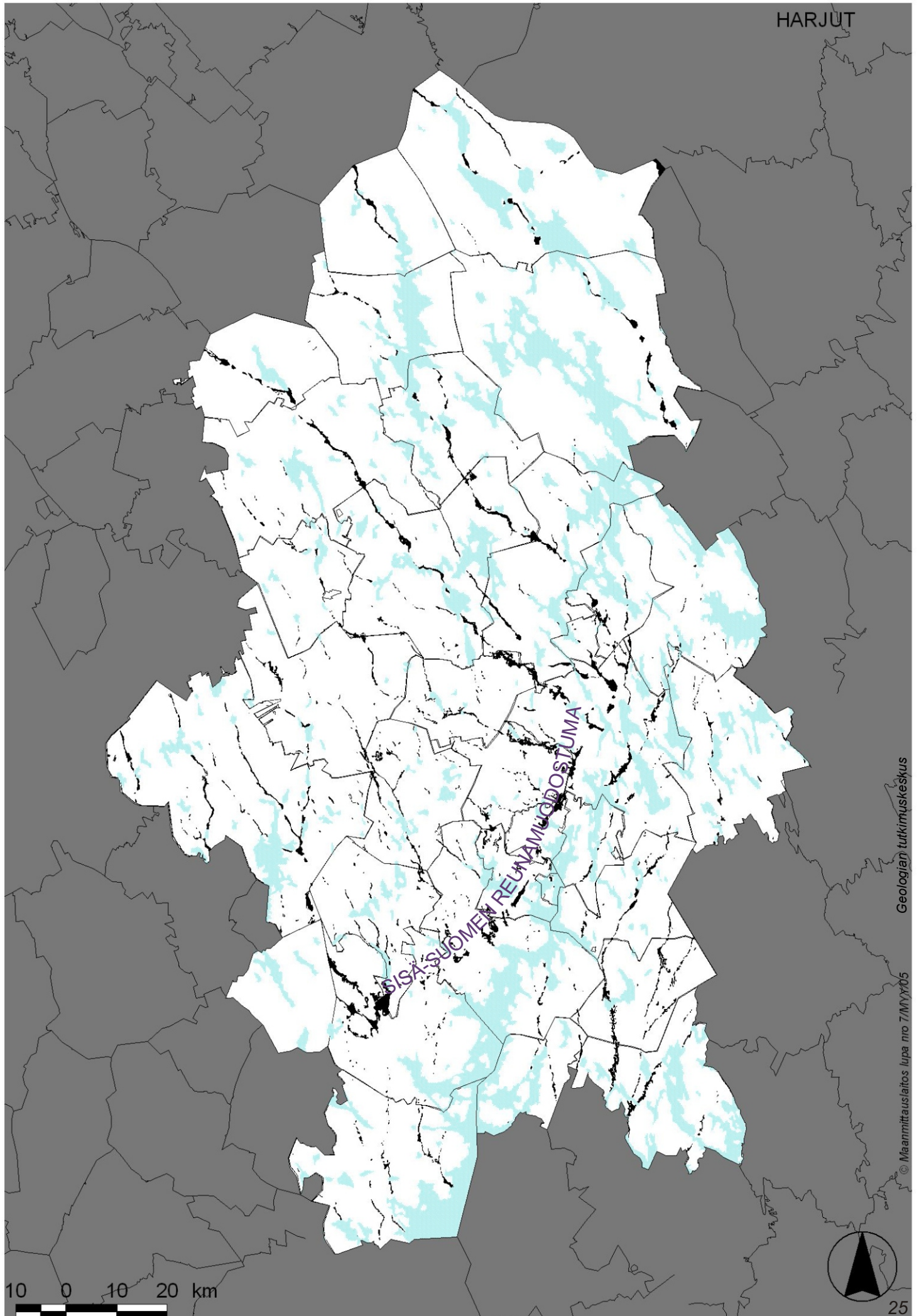

MAANKÄYTTÖ CLC2000

- Asuinalueet
- Teollisuuden, palveluiden, liikenteen alueet
- Maa-aineisten ottoalueet, kaatopaikat ja rakennustyöalueet
- Virkistys- ja vapaa-ajan toiminta-alueet
- Peltomaat, laitumet ja maatalousmaat
- Puu- ja pensasviljelmät
- Sulkeutuneet metsät
- Harvapuustoiset metsät ja pensastot
- Avoimet kankaat ja kalliomaat
- Sisämaan kosteikot ja avosuot
- Sisävedet

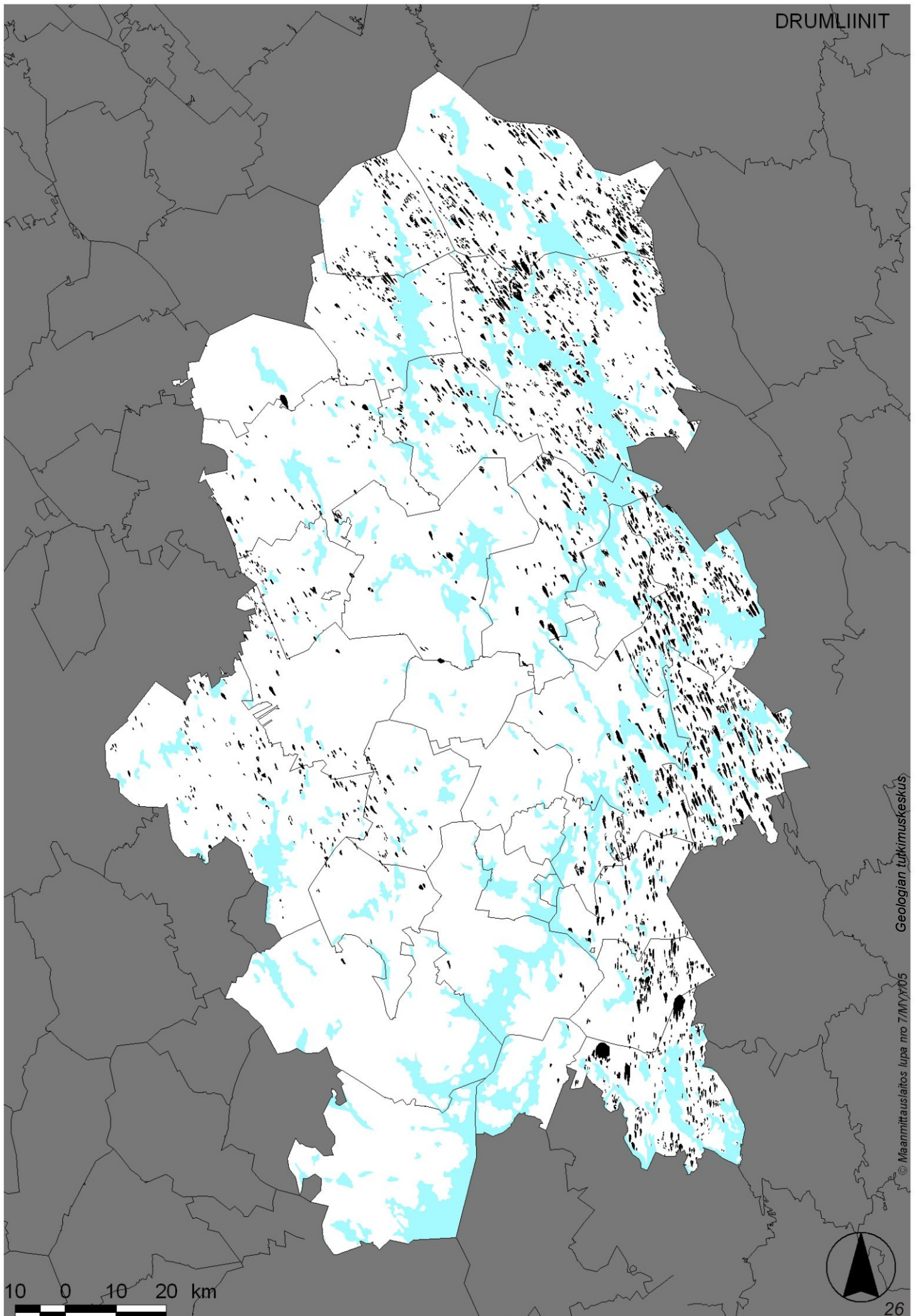

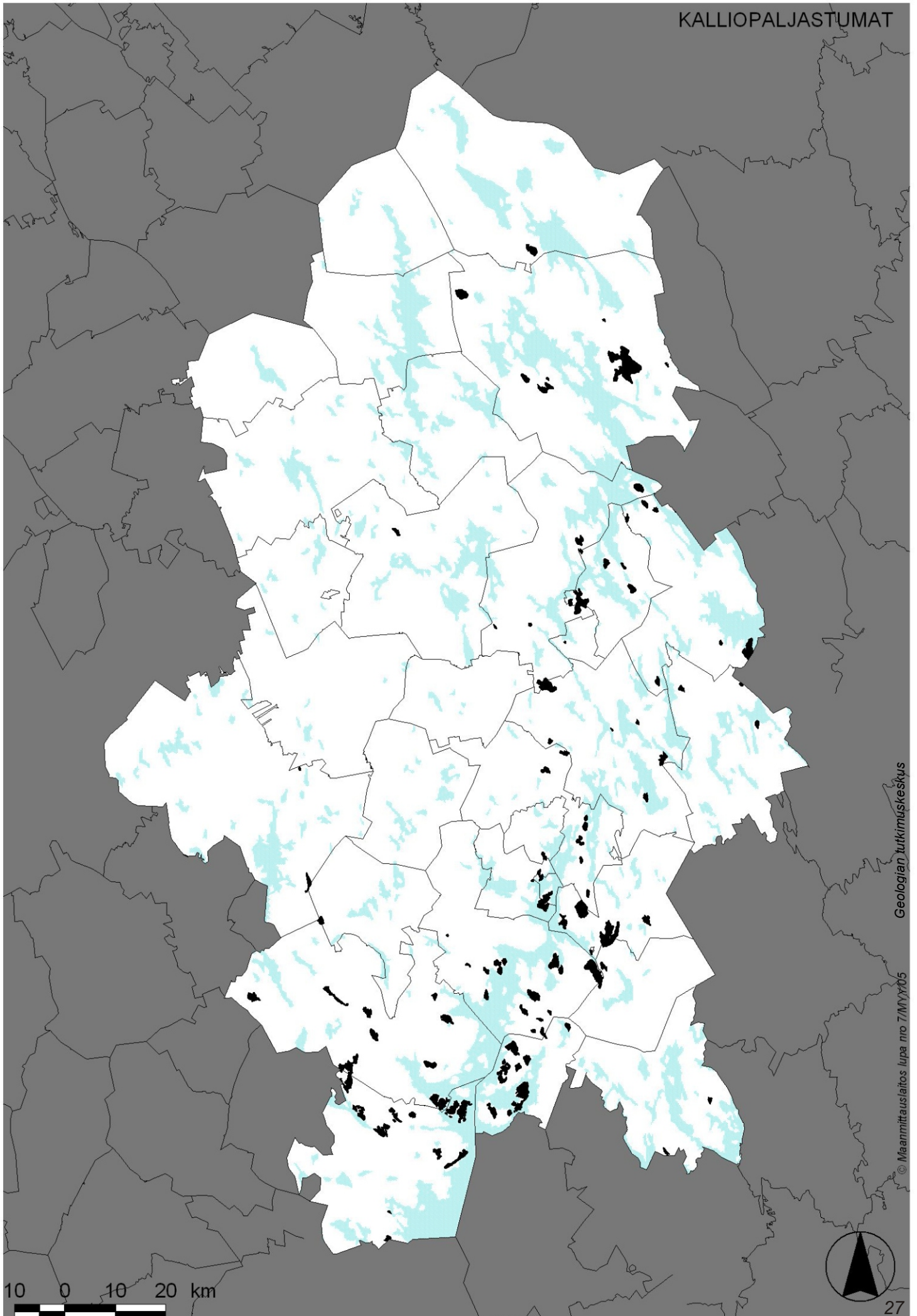
HARJUT

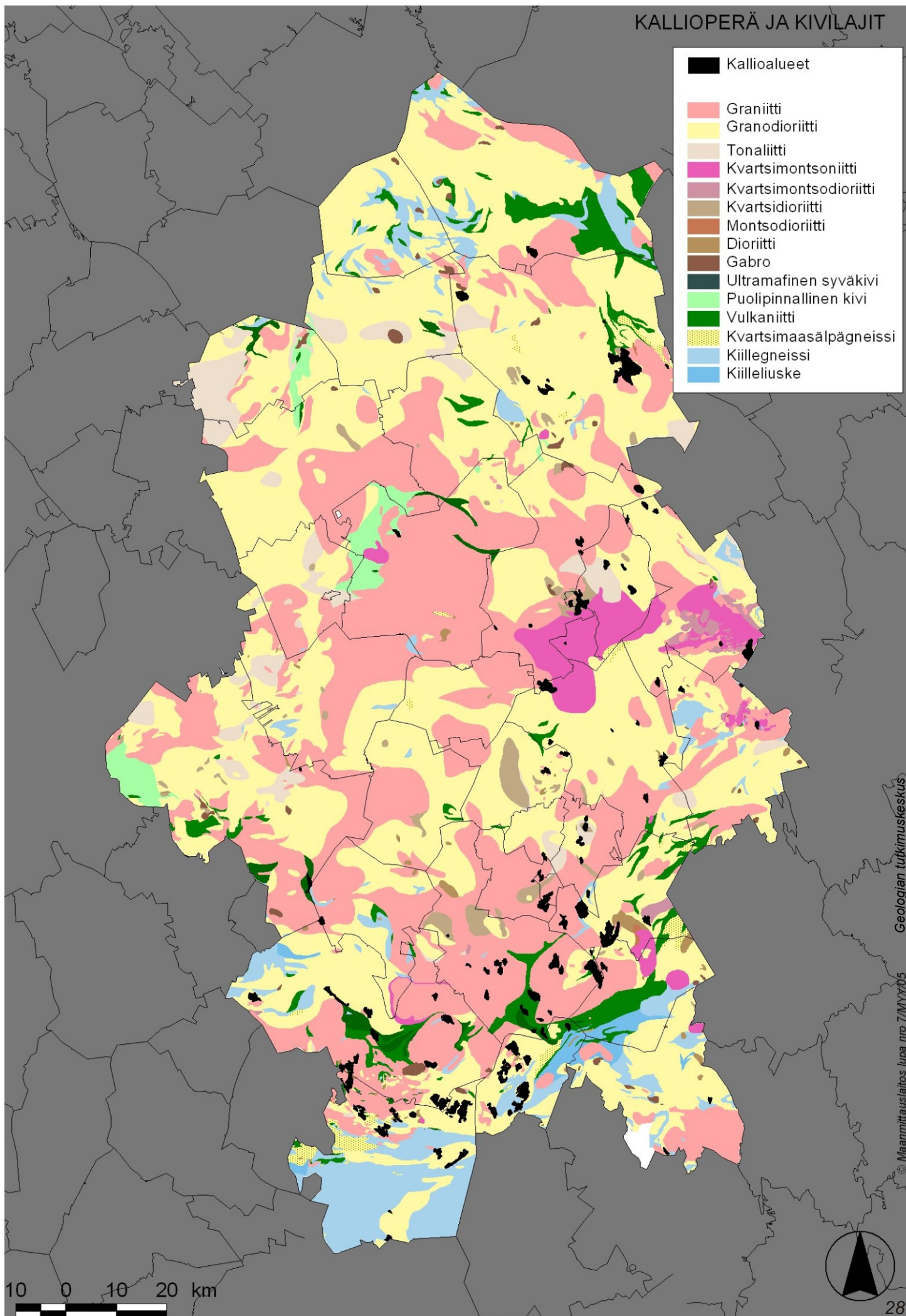
Geologian tutkimuskeskus

© Maanmittauslaitos lupa nro 7/MYYR05

KALLIOPERÄ JA KIVILAJIT

Valuma-alueajat

 Päävaluma-alueen raja
 1. jakovaiheen raja

 Pohjavesialueet

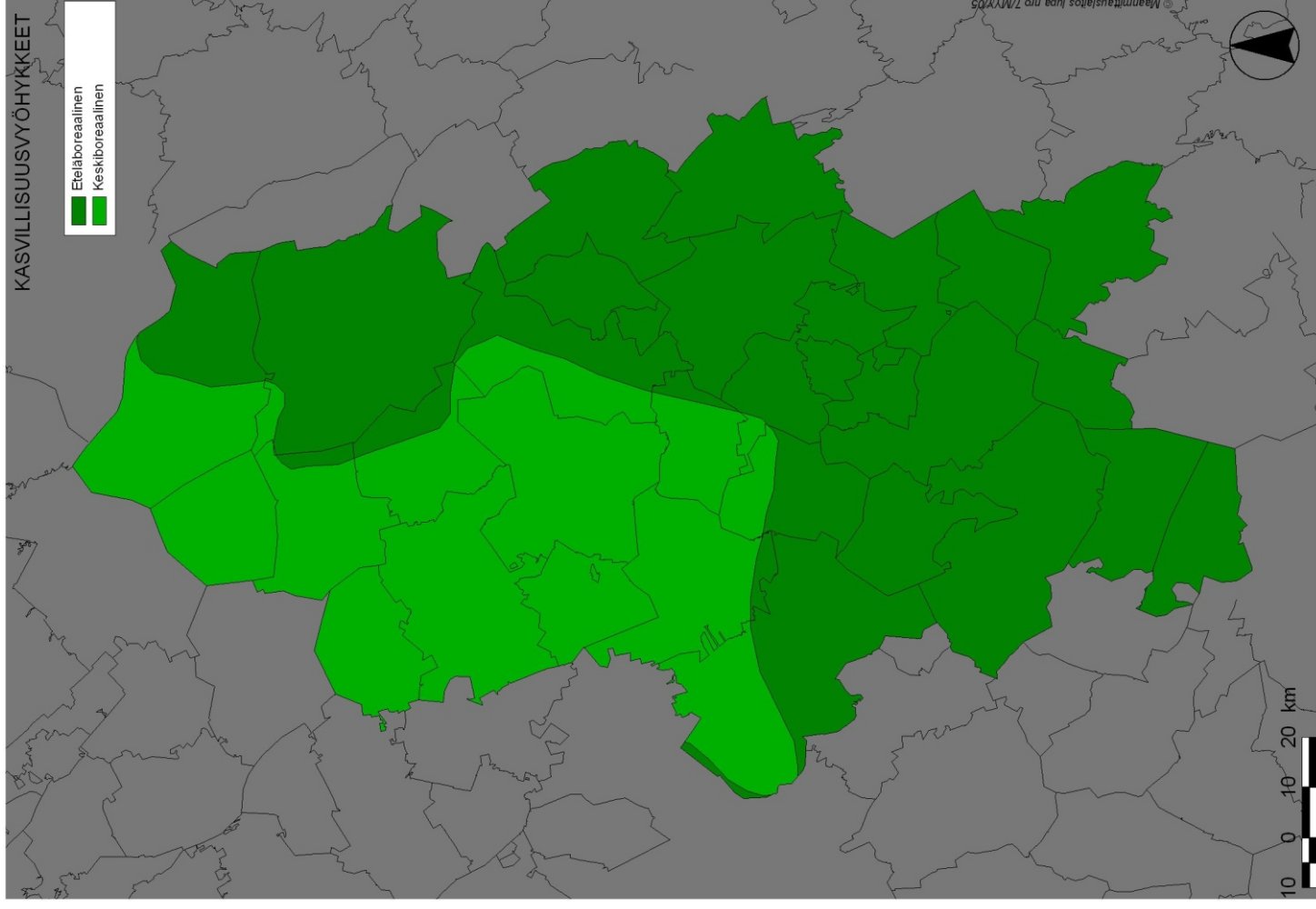
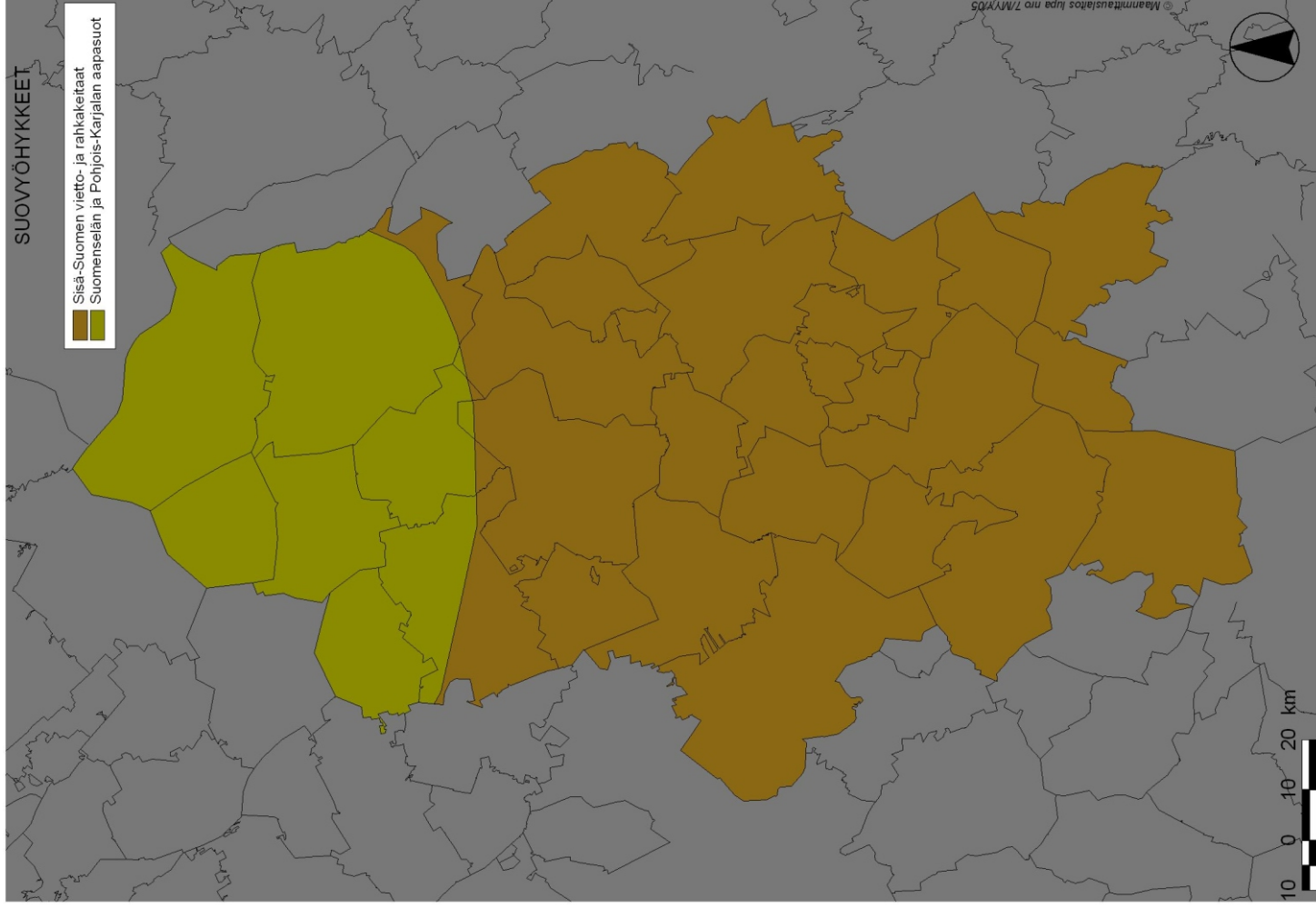
 Järvi

KOKEMÄENJOEN
VESISTÖALUE

KYMIJOEN
VESISTÖALUE

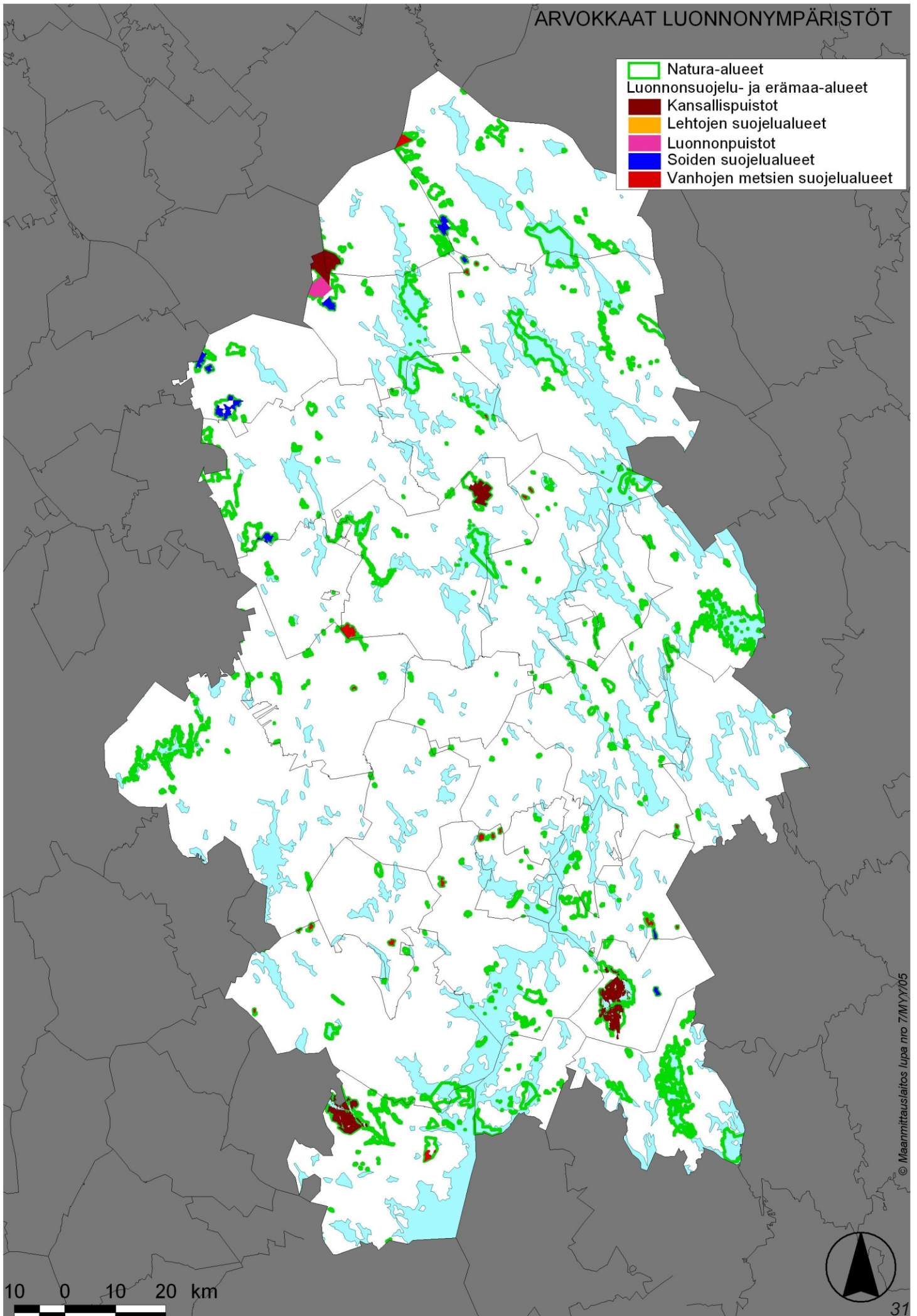
10 0 10 20 km

ARVOKKAAT LUONNONYMPÄRISTÖT

- Natura-alueet
- Luonnonsuojelu- ja erämaa-alueet
- Kansallispuistot
- Lehtojen suojelualueet
- Luonnonpuistot
- Soiden suojelualueet
- Vanhojen metsien suojelualueet

Lähteet ja kirjallisuus:

- Alalammi, P (toim.), 1993. *Maisemat, asuinympäristöt*. Suomen kartasto 350. Maanmittaushallitus. Suomen maantieteellinen seura. Helsinki.
- Arvokkaat maisema-alueet Maisema-alueetöryhmän mietintö II, 1993. Ympäristöministeriö, ympäristösuojeluosasto. Ympäristöministeriön mietintö 66/1992. Helsinki.
- Horppila-Jämsä, L Salminen, M, 1996. *Keski-Suomen maakunnallisesti arvokkaat kulttuurimaisema-alueet*. Keski-Suomen liitto. Julkaisu B61. Jyväskylä.
- Horppila-Jämsä, L Suominen, T, 2004. *Putkilahden maisemanhoitosuunnitelma*. Keski-Suomen ympäristökeskus. Alueelliset ympäristöjulkaisut 342. Jyväskylä.
- Jokipii, M (toim.), 1998. *Keski-Suomen historia 1*. Keski-Suomen liitto. Jyväskylä.
- Jylhä, H Pöyhönen, O, 1964. *Keski-Suomen kotiseutulukemisto*. Jyväskylä.
- Jämsän rakennusperinnettä, 1982. Keskisuomalaisia rakennustutkimuksia I. Keski-Suomen Museo, Jämsän kaupunki. Jyväskylä.
- Jämsän rakennusperinnettä, 1982. Keskisuomalaisia rakennustutkimuksia I. Keski-Suomen museo. Jämsän kaupunki.
- Keskisuomalaisen kulttuuriympäristön hoitaminen, 1984. Keskisuomalaisia rakennustutkimuksia III. Keski-Suomen museo. Jyväskylä.
- Keski-Suomen alue- ja yhdyskuntarakenneselvitys, 2001. Maa- ja vesi Jaakko Pöyry Infra, Keski-Suomen liitto. Julkaisu B 94. Jyväskylä.
- Lahnala, E-L, 1990. *Saarijärven rakennusperinnettä*. Keskisuomalaisia rakennustutkimuksia IV. Saarijärvi-Seura r.y. Saarijärven kaupunki. Saarijärvi.
- Laitinen, E, 1983. *100 vuotta maatilataloutta Keski-Suomessa*. Keski-Suomen museon monistesarja 3/83. Jyväskylän kaupunki.
- Lamminpää, A, 2001. *Kanteleen kylän maisemanhoitosuunnitelma*. Diplomityö, TKK, Arkkitehtiosasto, Maisema-arkkitehtuurin koulutusohjelma.
- Landscape Character Assessment Guidance for England and Scotland, 2002. The Countryside Agency, Scottish Natural Heritage. Wetherby, Englanti.
- Luostarinen, M Yli-Viikari, A, 1997. *Maaseudun kulttuurimaisemat*. Suomen Ympäristökeskus Maatalouden tutkimuskeskus. Ympäristöministeriö, alueidenkäyttö. Suomen ympäristö 87. Sulkava.
- Luppi, P Somerpalo, S, 2003. *Hämeen maakunnallinen maisemaselvitys*. Hämeen liitto, Hämeen ympäristökeskus, Hämeen ammattikorkeakoulu. Hämeen liiton julkaisu II:190.
- Maisemanhoito Maisema-alueetöryhmän mietintö I, 1993. Ympäristöministeriö, ympäristösuojeluosasto. Ympäristöministeriön mietintö 66/1992. Helsinki.
- Meidän Miljöön maisema-arvojen esiselvitys Joutsassa, 2003. ProAgria, Keski-Suomen maaseutukeskus ry. Joutsan kunta.
- Paakkanen, A (toim.), 2000. *Vororotista Ryöneihin, Jämsänseudun luonnon lumoa*. Jämsän kaupunki. Jämsänkosken kaupunki. Porvoo.
- Rakennettu kulttuuriympäristö - Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt, 1993. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Museovirasto. Ympäristöministeriö. Helsinki.
- Rautamäki, M, 1983. *Maisemamaakunnat, maakunnallinen viheraluejärjestelmä*. Teknillinen korkeakoulu, maisemalaboratorio. Julkaisu 3/82. Espoo.
- Rautamäki, M, 1990. *Maakunnallinen maisemaselvitys Varsinais-Suomi*. Varsinais-Suomen seutukaavaliitto, Ympäristöministeriö. Turku.
- Voutilainen, H-M, 2000. *Keski-Suomi maakuntako sekin on?* Keski-Suomen museo. Jyväskylä.
- Älli, E, 1990. *Valtakunnallisesti arvokkaat Keski-Suomen kulttuurimaisemakokonaisuudet*. Keski-Suomen seutukaavaliitto. Julkaisu nro 30, sarja C. Jyväskylä.

Painamattomat lähteet:

Keski-Suomen Ympäristökeskuksen maisema-alueiden päivitysinventoinnit vuosina 2004 ja 2005.
Hankasalmen Asemankylän Maisemaselvitys 2004, Keski-Suomen Ympäristökeskus; Muhonen, M.
Uuraisten Kirkonkylän Maisemaselvitys 2004, Keski-Suomen Ympäristökeskus; Muhonen, M.
Honkolan ja Koivistonkylän maisemaselvitys 2004, Keski-Suomen Ympäristökeskus; Muhonen, M.
Joensuun Yliopisto; Maantieteen erityisalaja; Maisemamaantiede. Luentomateriaali Suomen maisemien kehitys. Vesajoki, H, kevät 1999.

Kuntien www-sivut
www.keuruu.fi/kylat

www.finnica.fi/keskisuomi